

COVID-19'UN KÜRESEL EĞİLİMLERE ETKİSİ: KÜRESELLEŞME, İSTİHDAM VE ÇEVRE POLİTİKALARI

GIFGRF

GLOBAL İLİŞKİLER FORUMU GLOBAL RELATIONS FORUM

**COVID-19'un
Küresel Eğilimlere Etkisi:
Küreselleşme, İstihdam ve Çevre
Politikaları**

GİF Özel Raporları No: 2

KASIM 2020

Global İlişkiler Forumu

COVID-19'un Küresel Eğilimlere Etkisi: Küreselleşme,
İstihdam ve Çevre Politikaları

Kasım 2020

Copyright © 2020 Global İlişkiler Forumu. Tüm Hakları Saklıdır.

İşbu raporun üzerindeki mali haklar, yayın hakları, inceleme, yayma, çoğaltma hakları Global İlişkiler Forumu'na aittir. Her hakkı saklıdır. Hiçbir bölümü ve/veya paragrafı kısmen ve/veya tamamen ya da özet halinde, fotokopi, faksimile, elektronik posta veya başka herhangi bir araçla çoğaltılamaz, dağıtılamaz, basılamaz. Normal ölçüyü aşan iktisaplar yapılamaz. Normal ve kanuni iktisaplarda kaynak olarak gösterilmesi zorunludur.

ISBN: 978-605-06588-4-2

Türkiye'de basılmıştır.

Gren Ajans, İstanbul. www.grenajans.com

Tasarım ve Dizgi

Wodern Tasarım&Yazılım Ajansı. www.wodern.com

GLOBAL İLİŞKİLER FORUMU

Yapı Kredi Plaza D Blok Levent 34330

İstanbul, Türkiye

T: +90 212 339 71 51 F: +90 212 339 61 04

www.gif.org.tr | info@gif.org.tr

Bu raporu ücretsiz olarak www.gif.org.tr adresinden indirebilirsiniz.

COVID-19'un Küresel Eğilimlere Etkisi: Küreselleşme, İstihdam ve Çevre Politikaları

ÇALIŞMA DİREKTÖRÜ

Burcu Baran Türem, GİF Kıdemli Direktörü

METNİN YAZARI

Duygu Söyler Aytaç, GİF Uzman

GIFGRF

GLOBAL İLİŞKİLER FORUMU GLOBAL RELATIONS FORUM

ÇALIŞMAYA KATKIDA BULUNANLAR*

Raporun yazımı sırasında GİF bireysel ve kurumsal üyelerinin, GİF Grupları üyelerinin ve GİF ile resmi bir bağı bulunmaksızın değerli zamanlarını ayırmayı kabul etmiş uzmanların görüşlerine başvurulmuştur. Çalışmamıza katkıda bulunan kişi ve kurumların isimleri aşağıda sıralanmıştır:

Bireysel Katkıları:

Altay Atlı, GİF Genç Akademisyenler Programı Mezunu

Ath Global Kurucusu ve Yöneticisi

Tayfun Bayazıt, GİF Üyesi

Bayazıt Danışmanlık YK Başkanı, TUSİAD YK Başkan Yardımcısı (E), Yapı Kredi Bankası YK Başkanı (E)

Zeynep Bodur Okyay, GİF YK Üyesi

Kale Grubu Başkanı ve CEO'su

Canan Ediboğlu, GİF YK Üyesi

ING Bank YK Üyesi, Tüpraş YK Üyesi, Shell Türkiye Genel Müdürü (E)

Ole Frahm, GİF Genç Akademisyenler Programı Mezunu

Araştırma Görevlisi, Freie Universität Berlin

Nüket Küçükkel, GİF Üyesi

Güven Hastanesi YK Başkanı

Ersin Özince

TSKB YK Başkanı

Güven Sak, GİF Üyesi

TEPAV İcra Direktörü, TOBB ETÜ Ekonomi Profesörü

Doğan Taşkent, GİF Üyesi

Atabay Kimya Sanayi ve Ticaret A.Ş. YK Üyesi

Erinç Yeldan

Kadir Has Üniversitesi Ekonomi Profesörü

Kurumsal Katkıları:

Arçelik

Utku Barış Pazar – *Strateji ve Dijitalden Sorumlu Genel Müdür Yardımcısı*

ING Bank, GİF Kurumsal Üyesi

Yücel Ölçer – *Operasyon Genel Müdür Yardımcısı*

Koç Holding

Eşfak Tüzün – *Stratejik Planlama Koordinatörü*

Ahmet Çimenoglu – *Ekonomik Araştırmalar Koordinatörü*

TSKB, GİF Kurumsal Üyesi

Feridun Tur – *Grup Yöneticisi, Ekonomik Araştırmalar Bölümü*

Şakir Turan – *Grup Yöneticisi, Ekonomik Araştırmalar Bölümü*

Cihan Urhan – *Yönetici, Ekonomik Araştırmalar Bölümü*

**Raporda sunulan görüşler, katkıda bulunan kişilerin ya da kurumların görüşlerini yansıtmayabilir. Bağlayıcı değildir.*

İÇİNDEKİLER

GİF BAŞKANI'NIN NOTU	ix
DİREKTÖRÜN NOTU	xi
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: COVID-19 KRİZİNİN KÜRESELLEŞMEYE VE KÜRESEL DEĞER ZİNCİRLERİNE ETKİSİ	4
Küreselleşmenin ve Küresel Değer Zincirlerinin Geleceğine Dair Tartışmalar	4
Kritik Sektörlerde İçer Dönme Eğilimi	5
Tedarik Zincirlerinin Çeşitlenmesi ve Bölgeselleşme Tartışmaları	8
Tedarik Zincirleri Yer Değiştirirken Türkiye Alternatif Olabilir mi?	12
Gümrük Vergileri Yerli Üretimi Güçlendiriyor mu?	14
BÖLÜM 2: COVID-19 KRİZİNİN İSTİHDAMA ETKİSİ	16
İstihdamın COVID-19 Krizi Öncesinde Dünyadaki ve Türkiye'deki Görünümü	16
COVID-19 Krizinin İstihdama Etkisi	18
Otomasyonun İş Gücü Piyasaları Üzerinde Beklenen Etkisi	23
İşlerin Hem Niceliğini Hem Niteliğini Arttırmak	27
BÖLÜM 3: COVID-19 KRİZİNİN ÇEVRESEL PROBLEMLER VE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ İLE MÜCADELEYE ETKİSİ	29
Avrupa Yeşil Mutabakatı ve Sınırdaki Karbon Düzenlemesi	32
Yeşil Dönüşüm ve Türkiye	34
SONUÇ NİYETİNE	40
ŞEKİL LİSTESİ	45
KAYNAKÇA	46

GİF BAŞKANI'NIN NOTU

Tüm dünya, tarihte belki de ilk kez COVID-19 nedeniyle böylesine bir şekilde topluca etkilendi. Etkilenmeyen bir ülke veya köşe kalmadı. Ancak ne yazık ki ülkeler birleşip bu salgına karşı birlikte hareket edeceklerine içlerine kapanıp kendi başlarına çözüm aradılar. Uluslararası örgütler üyelerin iradesi olmayınca etkisiz kaldılar. Dünya sosyal ve ekonomik açılardan yeniden şekillenirken 2020 yılını bir milat olarak değerlendirmemiz gerekecek. Küremizin bu salgınla bir süre daha yaşamak zorunda kalacağı, hatta aşı bulunsa bile bazı önlemlerin sürdürüleceği anlaşılmaktadır. Salgın tüm hızıyla devam ederken etkilerinin hangi alanlarda nasıl sonuç vereceğini bilmemekle beraber, bazı çıkarımlar yapmak mümkündür.

Bu çerçevede Global İlişkiler Forumu olarak olasılıkları değerlendiren bir çalışma başlattık. Bu çalışmanın eğildiği üç ana başlıktan ilki, küresel ticaret sisteminde yaşanmakta olan dönüşümle yakından ilişkilidir. Elinizdeki metin GİF'in Aralık 2018'de yayınlanan *“Küresel Ticarete Dönüşüm ve Türkiye”* raporuyla başlattığımız tartışmaya katkıda bulunmaktadır. Çalışmanın ikinci başlığı ise COVID-19'un iş gücü piyasalarında yarattığı etkiyi, otomasyonun bu anlamda yarattığı etkiyle birlikte değerlendirmektedir. Bu anlamda Aralık 2019'da yayınlanan *“Otomasyon, İş Gücü Piyasalarının Evrimi, Sosyal İstikrarın Sürdürülebilirliği”* raporunun bir hatırlatması ve devamı niteliğindedir. Bu bakımdan yeni rapor, GİF'in küresel önem addeden bu iki konuda sürdürmeyi hedeflediği tartışmalara COVID-19 çerçevesinde güncel birer alt başlık sunmaktadır.

Raporun üçüncü bölümü ise GİF'in çalışmalarında daha önce yer almamış, ancak kanımızca göz ardı edilmesi mümkün olmayan yeni bir konuya değinmektedir. İklim değişikliğiyle mücadelenin başta Avrupa Birliği olmak üzere küresel aktörlerin gündemini önümüzdeki dönemde nasıl şekillendireceğini ele alan bu bölüm, Türkiye'nin ivedilikle ve ciddiyetle politika geliştirmesi gereken bir alana işaret ediyor. Raporumuzun, Türkiye'de bu konuda güçlü bir gündem oluştuğunu gözlemlediğimiz şu dönemde tartışmalara olumlu bir katkıda bulunmasını ümit ediyoruz.

Alışkanlıkların değişmesi ve yeniliklere uyum sağlamak her zaman kolay olmamaktadır. Geleceğin ne olacağını bilememek, insanları tanıdık olana daha da sıkı sıkıya sarılmaya teşvik edebilmektedir. Ancak COVID-19 gibi bir olay meydana geldiğinde ister istemez politikalar

ve düşünceler değişim göstermektedir. Dolayısıyla ileride benzer durumlarla karşılaşmamak için şimdiden ön almak ve uygun politikaların geliştirilmesi elzemdir. İklim değişikliği dünyamızın birçok yerinde kendini yavaş yavaş hissettirmektedir. Geri dönülemeyecek noktalara gelmeden yetkililerin önlem alması için bu çalışmayı GİF adına bir çağrı olarak da algılayabilirsiniz.

Bu çalışmayı yöneten GİF Kıdemli Direktörü Burcu Baran Türem'e, raporun yazarı Duygu Söyler Aytaç'a, kıymetli zamanlarını ayırarak çalışmanın nihai halini almasına katkıda bulunan tüm üyelerimize ve uzmanlara içten teşekkür ederim.

Bu çalışmanın ulusal alanda yapılmakta olan diğer faaliyetlere yardımcı olmasını diler, geçmek bilmeyen bu zor günlerde herkese sağlıklı günler dilerim.

Büyükelçi (E) Selim Yenel

GİF İcra Komitesi Başkanı

DİREKTÖRÜN NOTU

Yeni Koronavirüs salgınının ilk vakaları duyulmaya başladığından bu yana yaklaşık 1 yıl geçti. Bu zaman zarfı içerisinde virüs hakkında çok şey öğrendik; genetik yapısı, nasıl bulaştığı, çalışma ortamlarında tetiklediği değişim vb. Fakat halen salgının, içerisinde yaşadığımız sosyo-ekonomik sistemi nasıl değiştireceği belirsizliğini koruyan bir konu. Salgın başladığından bu yana GİF bünyesinde COVID-19 salgınının etkilerini ele aldığımız birçok toplantı yaptık. Bu toplantıları sentezlediğimizde Sayın Sanberk'in de işaret ettiği gibi¹ salgının var olan trendleri değiştirmeyeceğini fakat derinleştireceğini ifade edenler ile salgının dünyadaki mevcut eğilimleri altüst edeceğini savunanlar şeklinde iki baskın kutup ortaya çıktı.

Biz bu dokümanın kurgusunu, Dani Rodrik'in de savunmaları arasında bulunduğu birinci görüşü, yani mevcut trendlerin derinleşeceği senaryosunu,² baz alarak oluşturmaya çalıştık. Bu bağlamda öncelikle, küreselleşme ve küresel değer zincirlerine yönelik yapısal ama güncel yansımaları olan tartışmaları pandemi lensinden bakarak sentezledik. İkinci olarak, dünyada üretilen ekonomik değerın paylaşımındaki işgücü aleyhine gözlenen trendin pandemi-sonrası dünyada derinleşebileceğini ifade ettik. Bu bağlamda, gelir dağılımı ve işsizlik problemlerinin toplumsal uzlaşmayı daha da zayıflatmaması için öne çıkan “nitelikli iş” kavramının unsurlarını irdeledik.

Son olarak, pandeminin derinleştirdiği bir trend olarak değil, pandemi ile birlikte derinleşmesi öngörülen olumsuz ortamı olumlu yönde dönüştürme potansiyeli sebebiyle Avrupa Yeşil Mutabakatı'na değindik. Bu mutabakat, mevcut uluslararası ticaret sisteminin değişeceğinin ve ülkeler arası iş bölümlerinin farklı kriterler etrafında yeniden şekilleneceğinin bir habercisi niteliğindedir. Biz bu gelişmenin, Türkiye'nin sürdürülebilir büyüme rakamlarına yapabileceği olumlu etki sebebiyle, politika yapıcılar tarafından dikkatle değerlendirilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

Küreselleşme ve karşılıklı bağımlılıklarımız bugünkü halini aldığından bu yana yüzleştığımız en büyük çaplı sağlık krizi olan COVID-19'un kısa vadeli etkilerini uzun vadelilerden, şekilsel etkilerini yapısal etkilerinden ve kalıcı etkilerini geçici etkilerinden ayırt etmek şüphesiz oldukça zor.

¹ Özdem Sanberk, “Covid-19 sonrası daha insancıl bir dünya mümkün mü?”, *Yetkin Report*, 9 Mayıs 2020, <https://yetkinreport.com/2020/05/09/covid-19-sonrasi-daha-insancil-bir-dunya-mumkun-mu/>

² Dani Rodrik, “Will COVID-19 Remake the World?”, *Project Syndicate*, 6 Nisan 2020, <https://www.project-syndicate.org/commentary/will-covid19-remake-the-world-by-dani-rodrik-2020-04>

Hatta Wolfgang Ishinger COVID-19 ile birlikte dünyanın “büyük bir stratejik bulmaca”ya evrildiğini ifade ederek, karşı karşıya olduğumuz belirsizliğin boyutunu ve ciddiyetini ortaya koymuştur.³ Bu çalışmanın amacı bu büyük stratejik bulmacayı çözmek değil, irdelediğimiz trendlerin oluşturduğu sınır şartlar çerçevesinde Türkiye için bir fırsat niteliği taşıyan Avrupa Yeşil Mutabakatı’na dikkat çekmek ve ülkemizde bu bağlamda oluşan gündeme katkıda bulunmaktır.

Bu çalışma, büyük bir beceriyle metni kaleme alan Duygu Söyler Aytaç’ın kişisel sahiplenmesi, titizliği ve çalışkanlığı olmadan tamamlanamazdı. Çalışmanın Avrupa Yeşil Mutabakatı etrafında şekillenen gündeme katkısını geciktirmemek için oldukça yoğun bir çalışma temposuyla emek veren Duygu, metni yazmanın ve gerekli araştırmaları yapmanın yanı sıra dokümanın yayına hazırlık sürecini de büyük bir özenle tamamladı. Kendisine içtenlikle emekleri için teşekkür ederim.

Ayrıca, çalışmamız için bizlerle öngörülerini ve değerlendirmelerini paylaştan üyelerimize bizleri kırmayıp kıymetli vakitlerini ayırdıkları için, hem kurumum hem de şahsım adına çok teşekkür ediyorum.

Burcu Baran Türem

GİF Kıdemli Direktörü

³ Murat Yetkin, “Dünya değişimin eşğinde, Türkiye ne kadar hazır?”, *Yetkin Report*, 26 Ekim 2020, <https://yetkinreport.com/2020/10/26/dunya-degisimin-esiginde-turkiye-ne-kadar-hazir/>

GİRİŞ

2020'nin Ekim ayı itibarıyla açıklanan verilere göre, COVID-19 nedeniyle hayatını kaybedenlerin sayısı 1.2 milyona ulaşmış, vaka sayısı ise 46 milyonu aşmıştır. COVID-19, yakın tarihimizde eş görülmemiş bir sağlık krizi olmanın yanı sıra yarattığı ekonomik ve sosyal zorluklar nedeniyle yüz milyonların hayatını etkileyen insani bir krize dönüşmüştür. Bulaşı kısıtlamak maksadıyla alınan önlemler ekonomilerde daralmaya ve büyük buhran yıllarından beri görülmemiş işsizlik oranlarına neden olmuştur. 2020'nin ilk yarısında küresel hasıla bir önceki yıla kıyasla %10 azalmış, küresel ticaret ise %15 oranında küçülmüştür.⁴ ILO'nun verilerine göre bu dönemde dünya genelinde çalışılan saatlerde %14 oranında düşüş yaşanmıştır.⁵ Bu sayı, haftada 48 saatlik çalışma düzeni temel alındığında 400 milyon tam zamanlı işe tekabül etmektedir. Yaz aylarında Çin, ABD ve AB ülkelerinde yaşanan kısmi toparlanma ile tablo daha az karamsar bir hal alsa da, Hindistan, Meksika, Arjantin ve diğer birçok gelişmekte olan ekonomi pandeminin ilk aylarındaki beklentilerin de altında bir ilerleme kaydetmiş gözükmektedir. OECD, Eylül ayında yayınladığı ara dönem raporunda 2020 yılı sonunda dünya ekonomisinin % 4.5 oranında küçülmesini beklemektedir.⁶

Yukarıda anılan rakamlar pandeminin küresel ekonomiye etkisini anlarken birer referans noktası sağlamaktadır. Bununla birlikte, krizin kısa vadeli etkilerinin ötesine bakmak isteyenler için asıl önem arz eden husus, COVID-19'un yarattığı bu etkinin halihazırda var olan küresel eğilimlerle nasıl kesiştiği ve bu eğilimleri nasıl etkilediğidir. Bu çalışma ile COVID-19 pandemisinin tetiklediği krizin küresel ölçekteki çerçevesinin kısaca analiz edilmesi ve Türkiye'ye yansımalarının değerlendirilmesi, bu süreçte oluşan riskleri ve fırsatları yönetmeye yönelik politika önerilerinin üyelerimiz, kamuoyu ve siyaset yapıcılar ile paylaşılması hedeflenmektedir.

⁴ OECD Economic Outlook, Interim Report, *Coronavirus (COVID-19): Living with Uncertainty*, Eylül 2020, https://read.oecd-ilibrary.org/economics/oecd-economic-outlook/volume-2020/issue-1_34ffc900-en#page1

⁵ *ILO Monitor: COVID-19 and the world of work*, fifth edition, Haziran 2020, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/documents/briefingnote/wcms_749399.pdf

⁶ OECD Economic Outlook, Eylül 2020.

COVID-19 krizinin toplumsal, siyasi ve ekonomik düzlemlerde birçok eğilimi güçlendirdiği ya da önemli ölçüde değiştirdiği düşünülmektedir. Kriz ile ilgili çok disiplinli ve çok katmanlı tartışmalar yürütülmekte, krizin farklı boyutları çeşitli platformlarda incelenmektedir. Çalışmamızda, bu tartışmalar arasından uzun vadede etkilerinin en belirgin olacağına inandığımız üç eğilime odaklanılmıştır. Raporda, en kısa ifadesiyle, COVID-19 krizinin (1) küreselleşmeye ve küresel değer zincirlerine, (2) teknoloji ile olan ilişkimizdeki hızlandırıcı tesiri dolayısıyla istihdama, (3) çevresel problemlerle ve iklim değişikliğiyle mücadeleye etkileri ele alınmıştır.

Raporun birinci bölümünde, özellikle pandeminin ilk aylarında kuvvetli bir şekilde tartışılmış olan küreselleşmenin geleceği, içe kapanma eğilimi ve ilaç, tıbbi malzeme, gıda gibi kritik sektörlerde güçlenen kendine yeterlilik kaygıları, bölgeselleşme eğilimleri, tedarik zincirlerinin kuvvetlendirilmesi ve çeşitlendirilmesi gibi konular ele alınmıştır. Ardından bu tartışmaların Türkiye'ye yansımaları irdelenmiş, "tedarik zincirleri çeşitlenirken Türkiye yatırımlar için alternatif olabilir mi?" sorusuna yanıt aranmıştır.

Raporun ikinci bölümü, öncelikle COVID-19 krizi öncesinde istihdamın dünyadaki ve Türkiye'deki genel görünümünü incelemekte ve son yıllardaki eğilimleri ortaya koymaktadır. Ardından, COVID-19'un ABD'de, AB ülkelerinde, dünya genelinde ve Türkiye'de istihdam alanında yarattığı etkiyi verilerle incelemektedir. Ortaya çıkan tablo, otomasyonun iş gücü piyasaları üzerinde halihazırda var olan ve pandemi nedeniyle kuvvetlenmesi beklenen etkileri ışığında yorumlanmakta; önümüzdeki dönemde işlerin niceliği kadar niteliğini de arttırmanın gereğine vurgu yapılmaktadır.

Üçüncü bölüm, iklim değişikliğine ve çevresel problemlere karşı yürütülen mücadelenin COVID-19 krizinden nasıl etkilendiğini ele almaktadır. Bu bölümde hem akademik çalışmalar hem de uluslararası kuruluşların ve şirketlerinin çalışmaları incelenerek yeşil ekonomiye geçişin, yalnızca gezegenin geleceği açısından değil, bir süredir düşmekte olan ve pandeminin etkisiyle daha da büyük bir darbe alan büyüme oranlarını ve dolayısıyla istihdamı arttırmak için elzem olduğu ortaya koyulmaktadır. Ayrıca, Avrupa Yeşil Mutabakatı başta olmak üzere, büyük ekonomik aktörlerin

ve ticaret partnerlerimizin bu doğrultuda aldığı önlemlerin, eğer ihracatını korumak istiyorsa Türkiye'yi birtakım önlemleri almaya mecbur bırakacağına işaret edilmektedir.

Son olarak, Sonuç Niyetine başlıklı bölüm, rapor içerisinde yer alan birtakım politika önerilerine yenilerini de ekleyerek COVID-19 sonrası dönemde Türkiye'nin doğrudan yabancı yatırımı kendisine çekmek (ve yerli sermayeyi burada tutabilmek), istihdamı arttırmak, ekonomik görünümünü iyileştirmek ve yakın-orta vadede doğabilecek fırsatları yakalamak için atması gereken adımlardan bazılarını maddeler halinde sunmaktadır.

Bu raporda ele alınmayan, ancak en az bu üç eğilim kadar önem arz edebileceğini düşündüğümüz, başlı başına bir rapor konusu olarak etraflıca üzerinde çalışılması gereken bir diğer husus ise bu dönemde devreye sokulan gözetim ve denetim mekanizmalarının devlet-birey ilişkileri üzerindeki muhtemel etkisi olarak ifade edilebilir. Benzer şekilde, COVID-19 deneyiminin iş yeri kavramı ve çalışma biçimleri üzerinde yarattığı dönüşüm, doğurabileceği kalıcı sonuçlar bakımından ayrıca yürütülmesi gereken bir çalışmayı hak etmektedir.

Bu çalışma, mevcut krize pratik ve pragmatik bir yanıt verebilmek amacıyla, GİF tarafından, GİF'in kurumsal ve bireysel üyelerinin desteğiyle hazırlanmıştır. Bu bağlamda, COVID-19 krizinin farklı boyutlarını anlamlandırmayı ve krizden sonraki döneme yönelik makul politikalar için yol haritası sunmayı hedefleyen bir sentez çalışması olarak kurgulanmıştır. Raporun yazımı sırasında ilgili tartışmalara ilişkin yayınlanmış çalışmalardan, çevrimiçi GİF toplantılarında yapılan sunumlardan, bireysel ve kurumsal üyelerimiz ve GİF grupları üyeleri ile bu çalışma özelinde birebir gerçekleştirdiğimiz toplantıların çıktılarından ve üyelerimizin metnin taslağı üzerinde sundukları katkılardan yararlanılmıştır.

BÖLÜM 1: COVID-19 KRİZİNİN KÜRESELLEŞMEYE VE KÜRESEL DEĞER ZİNCİRLERİNE ETKİSİ

Küreselleşmenin ve Küresel Değer Zincirlerinin Geleceğine Dair Tartışmalar

Küresel ticaret sisteminin önemli bir dönüşüm sürecinde olduğu son yıllarda sıklıkla dillendirilmektedir.⁷ Bugün bildiğimiz haliyle 1990'ların başından beri hakimiyetini sürdüren küreselleşme, 2008 finansal krizi ve Donald Trump'ın ABD Başkanlığına seçilmesinden sonra tırmanan ticaret savaşlarıyla iki önemli darbe almıştır.⁸ COVID-19 kriziyle birlikte küreselleşmenin yavaşlamasına, tedarik zincirlerinin ayrışmasına ve kışalmasına, yabancı tedarikçilere bağımlılığın azaltılmasına ve yerli üretimin teşvik edilmesine yönelik tartışmaların ivme kazandığı gözlemlenmektedir.

2020 yılının ilk altı ayına yönelik veriler ve sene sonu tahminleri, küreselleşmenin temel göstergelerinde önemli bir gerilemeye işaret etmektedir. Tahminler, 2020 yılında fiziki malların ithalat ve ihracatında %13-32, doğrudan yabancı yatırımlarda %40, uluslararası yolcu taşımacılığında %44-80 oranında bir daralmaya işaret etmektedir.^{9 10 11} Bu veriler, COVID-19 nedeniyle hayatın olağan akışının durmasından kaynaklansa da, yeni normalde eski hareketliliğin sağlanıp sağlanamayacağına dair farklılaşan görüşlere rastlanmaktadır.

Küreselleşmeye yönelik tartışmalarda öne çıkan argümanlardan en radikal olanı, halihazırda zayıflamakta olan küreselleşme olgusunun, COVID-19 sonrası dönemde bildiğimiz haliyle son bulacağını ve artık sınırların daha belirgin olduğu, kapalı bir

⁷ Küresel sistemdeki dönüşüme dair tartışmaların detayları ve politika önerileri için, "Küresel Ticarete Dönüşüm ve Türkiye" adlı GIF Çalışma Grubu Raporunu (2018) inceleyebilirsiniz: <http://www.gif.org.tr/files/kuresel-ticarete-donusum-ve-turkiye-rapor-2018.pdf>

⁸ "Has covid-19 killed globalisation?", *The Economist*, 14 Mayıs 2020, <https://www.economist.com/leaders/2020/05/14/has-covid-19-killed-globalisation>

⁹ WTO, *Trade set to plunge as COVID-19 pandemic upends global economy*, 8 Nisan 2020, https://www.wto.org/english/news_e/pres20_e/pr855_e.htm

¹⁰ Steven A. Altman, "Will Covid-19 Have a Lasting Impact on Globalization?", *Harvard Business Review*, 20 Mayıs 2020, <https://hbr.org/2020/05/will-covid-19-have-a-lasting-impact-on-globalization>

¹¹ "Global Outlook: bleak picture for international commerce", *The Economist Intelligence Unit*, 24 Eylül 2020, <https://www.eiu.com/n/global-outlook-bleak-picture-for-international-commerce/>

dünyada yaşayacağımızı savunmaktadır. Bu görüşün savunucuları, seyahat ve göç etme özgürlüklerinin kısıtlanacağını, ülkelerin kendine yeterlilik kaygılarının kuvvetleneceğini ve üretimin önemli ölçüde sınırlar içerisine çekileceğini öngörmektedirler.

Bu kutba kıyasla daha fazla destek gören yaklaşım, küreselleşmenin büyük ölçüde mevcudiyetini koruyacağını, ancak bazı bakımlardan evrileceğini savunmaktadır.¹² İnsan hareketliliğinin eskiye kıyasla daha fazla politikleşeceğini, bazı kritik materyallerin üretiminin ülke içine çekileceğini ve ulus-devletin eskiye kıyasla daha etkin olacağını kabul eden bu görüş, yine de küreselleşmenin geri döndürülemez bir noktada olduğunu öne sürmektedir. Bu görüşe göre, küreselleşmeden gerçek anlamda bir geri çekilme, mal ve hizmetlerin ücretlerini kabul edilebilir düzeylerin üzerine çıkaracağı ve genel olarak refahı olumsuz etkileyeceği için pek gerçekçi bir senaryo olarak kabul edilmemektedir.¹³ Diğer bir ifadeyle COVID-19 krizi küresel düzeni biraz bükecek, ancak kıramayacaktır.¹⁴

Kritik Sektörlerde İçe Dönme Eğilimi

Büyük ölçüde içe kapanma fikri pek destek görmese de, yukarıda da belirtildiği gibi bazı kritik sektörlerde yabancı tedarikçilere bağımlılığın azaltılarak üretimin ülke içerisine çekilmesine muhtemel olarak bakılmaktadır.¹⁵ Küresel tedarik zincirlerinde COVID-19 nedeniyle yaşanan arz yönlü şok, kimi ülkelerin bazı ürünlerde yurtiçi ihtiyaçlarını yeterli seviyede karşılama amacıyla ihracat sınırlamalarına gitmelerine neden olmuş; bu durum, kendine yeterlilik tartışmalarını kuvvetlendirmiştir.¹⁶ Üretimde yerelleşme tartışmalarının odağında genellikle milli savunma, tıbbi malzeme/

¹² "Has covid-19 killed globalisation?", *The Economist*

¹³ Örneğin: World Economic Forum, *Lessons from China: This is how COVID-19 could affect globalization*, 25 Mayıs 2020, <https://www.weforum.org/agenda/2020/05/coronavirus-globalisation-shakeup-is-inevitable/>; Arjun Appadurai, "Coronavirus Won't Kill Globalization. But It Will Look Different After the Pandemic", *Time*, 19 Mayıs 2020, <https://time.com/5838751/globalization-coronavirus/>; Wang Tianyu, "Former WTO chief: Globalization to look different after COVID-19", *CGTN*, 3 Mayıs 2020, <https://news.cgtn.com/news/2020-05-03/Former-WTO-chief-Globalization-to-look-different-after-COVID-19-Qcn0XXqHm0/index.html>

¹⁴ Shawn Donnan, "Globalization Faces a Bend-But-Won't-Break Crisis on Coronavirus", *Bloomberg*, 6 Mart 2020, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-03-06/globalization-faces-a-bend-but-won-t-break-crisis-on-coronavirus>

¹⁵ World Economic Forum, *Lessons from China: This is how COVID-19 could affect globalization*

¹⁶ Çalışma kapsamında TSKB ile yapılan görüşmeye dayanmaktadır.

cihaz, ilaç ve gıda gibi sınırların kapanması durumunda hayati önem taşıyan alanların olduğu gözlemlenmektedir.¹⁷ Türkiye’de de savunma sanayi ve ilaç üretiminin yanı sıra, tarım, gıda ve enerji gibi alanlarda yerli üretimi güçlendirme arzusu geçmiş yıllardan beri dile getirilmektedir.¹⁸ Stratejik öneme sahip sektörlerde kendine yeterlilik politikası sürdürülürken, eğer amaç sınırlar kapandığında güvende olmak ise, yalnızca nihai ürünün imalatının değil, hammaddenin ve ara malların da yerli üretim olması gerektiği vurgulanmaktadır.

Dünya Sağlık Örgütü’nün verilerine göre, pandemi öncesi dönemde dünyadaki tüm medikal ekipman üretiminin %75’i 10 ülkede gerçekleşmektedir. COVID-19 pandemisinde hayati önem taşıyan maske, solunum cihazı ve lastik eldiven gibi materyallerin küresel ithalatının %65-80’i sadece üç ülke tarafından sağlanmaktadır.¹⁹ Tabloya bu şekilde bakıldığında, benzer sağlık krizlerine hazırlıklı olmak için devletlerin sağlık ekipmanı ve ilaç ihtiyaçlarını yerel üretimle karşılamak üzere attıkları adımları kuvvetlendirmesi olası gözükmektedir.

Türkiye’nin dış ticaret açığındaki önemli kalemlerden birisini sağlık alanında yapılan ithalat oluşturmaktadır.²⁰ İlaç sektöründe ithalatın ihracatı karşılama oranı, 2002-2018 yılları arasında %10’dan %26’ya yükselse de Türkiye’nin ilaç ve tıbbi malzeme alanında dışa bağımlılığı büyük ölçüde devam etmektedir.²¹ Bu açığı kapatmak amacıyla Türkiye’de aşı, ilaç ve tıbbi cihaz/malzeme sektörlerini güçlendirme ve yerleşme vurgusu geçmiş yıllardan beri gözlemlenmektedir.²² Nitekim, pandeminin ilk döneminde de hükümet COVID-19 için

¹⁷ World Economic Forum, *COVID-19 could spur automation and reverse globalization – to some extent*, 11 Mayıs 2020, <https://www.weforum.org/agenda/2020/05/covid-19-automation-globalisation-coronavirus-world-pandemic-change/>

¹⁸ Tarım ve gıda gıda sektörleri enflasyon üzerindeki etkileri sebebiyle ekonomi yönetiminin öncelikli gündem maddeleri arasındadır. Ancak pandemi döneminde edinilen tecrübe ile bu alanda uygulanacak politikaların tasarımı sürecine, ‘kendine yeterlilik’ perspektifinin de eklenebileceği tahmin edilmektedir.

¹⁹ “Former WTO chief: Globalization to look different after COVID-19”, *CGTN*

²⁰ TÜİK, Haber Bülteni, *Dış Ticaret İstatistikleri – En çok ihracat ve ithalat yapılan 20 fasıl*, Temmuz 2020, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33855>

²¹ Mehmet Atasever ve Hasan Bağcı, *2002-2019 Dönemi Türkiye İlaç Sektörü Analizi ve 2023 Vizyonu* (İstanbul: Nobel Yayınları, 2019), sayfa 127.

²² Örneğin: TC Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, *Cumhurbaşkanı Erdoğan: “Yerli ilaç, aşı ve cihaz üretimini, tüm aşamalarıyla kendimize ait hale getirmekte kararlıyız”*, 31 Temmuz 2019, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-yerli-ilac-asi-ve-cihaz-uretimini-tum-asamalarıyla-kendimize-ait-hale-getirmekte-kararlıyız>; “TÜSEB’in Yerli ve Milli ilaç üretim ağı”, *İHA*, 18 Şubat 2020, <https://www.ih.com.tr/istanbul-haberleri/tusebin-yerli-ve-milli-ilac-uretim-atagi-2531834/>; “Türkiye’de ilaç, tıbbi cihaz ve sağlık ürünleri alanında önemli gelişmeler ve öngörüler”, *Lexology*, 6 Nisan 2020, <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=59a5fbd7-52bc-4621-b492-311af1e60c72>

ilaç ve aşı geliştirilmesi maksadıyla yerli ilaç firmalarıyla işbirliğine gitmiş, COVID-19 tedavisinde kullanılan ve yerli hammaddeden üretilen ilk ilaç Haziran ayında tanıtılmıştır.²³

Çoğu sektörde olduğu gibi, ilaç alanında yerli üretimi güçlendirmek ve ekonomik olarak avantajlı kılmak Ar-Ge yatırımlarının yanı sıra gerekli insan kaynağını yetiştirmeyi, bilimsel altyapıyı ve üretim kapasitesini güçlendirmeyi gerektirmektedir. Bu bağlamda, ilk etapta ekonomik kaynakların sıfırdan kurulacak tesislere aktarılması yerine halihazırda var olan üretim alanlarının kapasitelerinin geliştirilmesi ve daha verimli bir şekilde kullanılması kısa ve orta vadede daha olumlu sonuçlar verecek bir politika olarak değerlendirilmektedir. Mevcut yatırımların yeni oluşan alanlarda da değerlendirilmesi faydalı olacaktır. Aynı zamanda kamu, özel sektör ve üniversiteler arasındaki işbirliğinin desteklenmesi ve koordinasyonun sağlanması gerekmektedir. Sektörün ihtiyaçlarını gözeterek yerli üretimi güçlendirmeye yönelik stratejiler geliştirecek; mevzuatların hedefe yönelik şekilde güncellenmesi için faaliyet gösterecek; ilaç, aşı ve tıbbi malzeme sektörlerindeki yerli şirketlere bilgi ve yönlendirme sağlayacak bir üst kurumun oluşturulması, bu konudaki çalışmaları hızlandıracak bir hamle olarak öne çıkmaktadır.

Dijitalleşmenin birçok sektörde olduğu gibi sağlık sektöründe de köklü değişikliklere neden olması beklenmektedir. Bu nedenle ilaç ve tıbbi cihaz/malzeme üretiminde yerelleşme hedefleri gözetilirken, geleneksel ilaçların ve temel malzemelerin yanı sıra biyoteknolojik ilaçların ve yüksek teknoloji ihtiva eden katma değeri yüksek tıbbi cihazların üretimini güçlendirmek büyük önem arz etmektedir. Veriler, geleneksel ilaçlara göre biyoteknolojik ilaçların kullanımının giderek arttığını göstermektedir ve bu artışın devam etmesi beklenmektedir.²⁴ Benzer şekilde robot teknolojileri, medikal yazılımlar, büyük veri analizi ve diğer yenilikçi teknolojiler, sağlık sektöründe giderek daha fazla yer bulmaktadır.

Pandemi sürecinde öne çıkan “kendine yeterlilik” ve “gıda güvenliği” konuları, tarım sektörünün önemini bir kez daha ortaya

²³ “Bakan Varank: Covid-19’a karşı çok önemli bir ilacı ürettik”, *Sözcü*, 12 Haziran 2020, <https://www.sozcu.com.tr/2020/gundem/bakan-varank-covid-19a-karsi-cok-onemli-bir-ilaci-urettik-5870057/>

²⁴ Mehmet Atasever ve Hasan Bağcı, sayfa 57.

koymuştur. Türkiye'nin bu doğrultudaki kapasitesinin doğru ürün demetlerine yönlenebilmesi için uzun vadeli bir perspektiften öngörülebilir politika setlerinin oluşturulması ve anlatılması, tarım girişimcilerinin yönünü bulmasında fayda sağlayacaktır. Tarım girişimcilerinin gençleştiğine işaret eden veriler, bu alanda değişim ve dönüşüme açık bir yapıya yönelik sinyaller olarak yorumlanabilir. Bu doğrultudaki fırsatlar değerlendirilerek akıllı tarım teknolojilerinin geliştirilmesi ve uygulanması teşvik edilmeli; iyi tarım uygulamaları desteklenmeli; verim açığını kapamaya yönelik uygulamalar geliştirilmelidir. Küresel ısınmayla ilişkili olarak bilim insanlarının ortaya koyduğu riskler göz önünde bulundurulmalı; su kaynaklarının, tarım alanlarının ve meraların korunmasına yönelik yürütülen politikalar güçlendirilmeli ve sürdürülebilirlik ilkesi gözetilmelidir. Hem COVID-19 pandemisine benzer bir kriz durumunda daha hazırlıklı olmak, hem de sektörü güçlendirmek için gıda değer zincirinin takibini güçlendirecek teknolojiler geliştirilmeli ve kullanılmalıdır. Tarım teknolojilerindeki gelişmenin üretim süreçlerine entegre edilmesi ve temel tarımsal girdilerde ithalat yoğunluğunun azaltılmasına yönelik politikaların sonuçları da bu alandaki gelişimi hızlandırmaya katkı sunacaktır.²⁵

Tedarik Zincirlerinin Çeşitlenmesi ve Bölgeselleşme Tartışmaları

Kritik sektörlerde yerli üretimi güçlendirmenin yanı sıra, küresel değer zincirlerinin geleceğine dair yürütülen tartışmalarda genellikle kabul gören bir diğer argüman, ülkelerin tedarik zincirlerini çeşitlendirerek COVID-19'un açığa çıkardığı riskleri ilerisi için en aza indirmeye odaklanacağını öne sürmektedir. Tıpkı bu çalışmada değerlendirilen diğer küresel eğilimler gibi, tedarik zincirlerinde yeni merkez arayışı da COVID-19 öncesine dayanmaktadır. Özellikle ABD ile Çin arasındaki ticaret savaşlarının başlamasından bu yana bazı firmaların üretimlerini Çin'den başka ülkelere kaydırmaya başladığı gözlemlenmektedir.^{26 27} Çin'de artan

²⁵ Çalışma kapsamında TSKB ile yapılan görüşmeye dayanmaktadır.

²⁶ Kenneth Rapoza, "New Data Shows U.S. Companies Are Definitely Leaving China", *Forbes*, 7 Nisan 2020, <https://www.forbes.com/sites/kenrapoza/2020/04/07/new-data-shows-us-companies-are-definitely-leaving-china/#355fd97a40fe>

²⁷ Tridivesh Singh Maini, "Leaving China: India and Vietnam as the new economic hubs", *Modern Diplomacy*, 20 Haziran 2020, <https://moderndiplomacy.eu/2020/06/20/leaving-china-india-and-vietnam-as-the-new-economic-hubs/>

Ücretler de bu arayışı güçlendirmiştir.²⁸

Yalnızca ABD-Çin arasındaki ticari gerginlik değil, daha önce yaşanan doğal afetlerin tedarik zincirlerinde yarattığı aksamalar nedeniyle de daha kısa ve daha esnek tedarik zincirlerine duyulan ihtiyaç yıllardır dillendirilmektedir.²⁹ ³⁰ Ancak daha önce tedarik zincirlerinde COVID-19 krizinin yarattığı boyutta bir aksama yaşanmamıştır. Amerika'da 628 şirketle yapılan bir anket çalışmasının sonuçlarına göre, her dört şirketten üçü pandemi nedeniyle tedarik zincirlerinde ciddi aksamalar yaşadığını bildirmiştir. McKinsey'nin çalışmasına göre örneğin moda endüstrisindeki şirketlerin çoğunluğu 2020 yılının ikinci çeyreğinde siparişlerinin bir kısmını temin edememiştir.³¹

Bu tecrübelerden sonra önümüzdeki dönemde üreticilerin iklim değişikliği, doğal afetler, halk sağlığı ya da politik nedenlerden kaynaklı krizler karşısında tedarik zincirlerini daha dayanıklı kılmayı önceliklendirmesi beklenmektedir. Bu doğrultuda tedarik zincirlerinin tek merkezde yoğunlaşmak yerine farklı ülkelere taşınması üzerinde en çok durulan senaryolardan birisidir.³² Bugün Çin, dünyanın üretim merkezi konumundadır. Dünya Bankası 2017 verilerine göre, küresel imalatın %27'si Çin'de gerçekleşmiştir.³³ ABD başta olmak üzere dünyanın büyük imalatçıları ara malların üretiminde Çin'e büyük ölçüde bağımlıdır. Bu bağımlılığın azaltılması ve üretimin daha "dostça" görülen ülkelere kaydırılması yönünde halihazırda adımlar atılmaktadır.³⁴ Bu bağlamda, Çin

²⁸ "The Great Unwinding: Covid-19 and the regionalisation of global supply chains", *The Economist Intelligence Unit*, 2020, sayfa 2, <https://www.eiu.com/n/campaigns/the-great-unwinding-covid-19-supply-chains-and-regional-blocs/>

²⁹ "From thinking about the next normal to making it work: What to stop, start, and accelerate", *McKinsey & Company*, 15 Mayıs 2020, <https://www.mckinsey.com/featured-insights/leadership/from-thinking-about-the-next-normal-to-making-it-work-what-to-stop-start-and-accelerate>

³⁰ "Supply Chain Lessons from Covid-19: Time to Refocus on Resilience", *Bain & Company*, 27 Nisan 2020, <https://www.bain.com/insights/supply-chain-lessons-from-covid-19/>

³¹ "From thinking about the next normal to making it work: What to stop, start, and accelerate", *McKinsey & Company*

³² Dünya Ticaret Örgütü'nden Alan Dw. Wolff, Ekim ayında verdiği bir röportajda Covid-19'un tedarik zincirlerini çeşitlendirme eğilimini güçlendirdiğinden bahsetmektedir: https://www.wto.org/english/news_e/news20_e/ddgaw_05oct20_e.htm

³³ Fatih Kemal Ebiçlioglu vd., "COVID-19 Sonrası Yeni Normalde Tedarik Zinciri ve Yeni Bir Üretim Üssü Arayışı", *GİF Bilgi Notları*, 12 Mayıs 2020, <http://www.gif.org.tr/files/COVIDTedarikZinciri.pdf>

³⁴ Rajesh Chadha, "Fractured Global Value Chains post COVID-19: Can India gain its missed glory?", *Brookings Institution*, 11 Mayıs 2020, <https://www.brookings.edu/blog/up-front/2020/05/11/fractured-global-value-chains-post-covid-19-can-india-gain-its-missed-glory/>

dışındaki Güneydoğu Asya ülkeleri, Hindistan, Meksika ve Türkiye'nin de içinde bulunduğu Doğu Avrupa bölgesi alternatifler olarak değerlendirilmektedir. Diğer bir ifadeyle, tedarikçinin nereden gerçekleştirileceği konusunda, maliyetin yanında coğrafi çeşitliliğin artması da üretim süreçlerinde olası aksamaların önüne geçmek için bir yöntem olarak görülmeye başlamıştır. Bu çeşitlilik arayışında 'lojistik eklemlenme' Türkiye'nin olumlu anlamda ayrışabileceği önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kapsamda, Türkiye'nin Avrupa'daki üreticiler için bazı sektörlerde bir üs olma fırsatı mevcuttur.

Tedarik zincirlerinin yer değiştirmesiyle ilişkili olarak anılan eğilimlerden bazıları "bölgeselleşme" kavramı ile de ifade edilmektedir. Bu kavram, Amerika ve Avrupa'daki üreticilerin nihai ürünlerin ve kritik materyallerin üretimini ve depolanmasını kolaylıkla erişebilecekleri konumlara taşıyabileceklerine işaret etmektedir.³⁵ Örneğin ABD'nin bazı materyallerin üretimini Çin'den Meksika'ya, AB'nin de Doğu Avrupa'ya taşıyabileceği, böylece üretimin bölgeselleşeceği düşünülmektedir.

Başta Avrupa Birliği olmak üzere, COVID-19 sonrası "yeşil toparlanma" (*green recovery*) vurgusu yapan ve önümüzdeki dönemde ticaret anlaşmaları ve yeni yatırımlar için karbon ayak izini düşürmeyi şart koşan aktörlerin bu doğrultuda hareket etmeyen ülkelerden uzaklaşma ihtimalleri de tabloya dahil edilmelidir.³⁶ Ülkelerin enerji sektörünü ve ekonomilerini dönüştürerek yeni iklim rejimine uyum sağlayıp sağlayamayacağı, önümüzdeki dönemde yatırım çekmeleri açısından belirleyici olacaktır. Ayrıca, çevre dostu dönüşümün bir parçası olarak ürünlerin nakliye zincirinde havayolu ulaşımının payının azalması söz konusu olabilir.³⁷ Bu doğrultuda özellikle hızlı sevkiyat gerektiren malların üretiminin demiryoluyla ya da elektrikli araçlarla taşınabileceği lokasyonlara taşınma ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır. Bu bağlamda da tedarik zincirlerinin kısalması ve bölgeselleşmesi muhtemel görülmektedir.

³⁵ "The Great Unwinding: Covid-19 and the regionalisation of global supply chains", *The Economist Intelligence Unit*

³⁶ Bu konu, raporun 3. Bölümünde ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

³⁷ Çalışma kapsamında Güven Sak ile yapılan görüşmeye dayanmaktadır.

Ancak bu savların karşısında kısa vadede yeni bölgesel blokların oluşacağı varsayımıyla hareket edilmemesi gerektiğini savunanlar da mevcuttur.³⁸ Meksika-ABD ilişkilerine sirayet eden gerginliklerin ve Meksika iç siyasetindeki bazı problemlerin Meksika'yı Asya ülkelerine iyi bir alternatif olmaktan uzaklaştırdığını; Avrupa Birliği'nin ise bu türden bir atılım yapmasının Birlik içerisindeki politik nedenlerden dolayı kolay olmadığını savunanlar mevcuttur.³⁹ Ayrıca AB'nin ticaret alanındaki ajandasının önümüzdeki dönemde ağırlıklı olarak Brexit ile meşgul olması ve bu süreçte Doğu tarafındaki üyelerine ve komşularına yönelik yeni ticari atımların geri planda kalması ihtimal dahilinde değerlendirilmektedir.⁴⁰ Yine de AB'nin halihazırda Türkiye'nin en önemli ticaret partneri olduğu göz önünde bulundurularak mevcut ticari ilişkilerin korunması ve transaksyonel ilişkilerin geliştirilmesi gayesiyle politikalar üretmek Türkiye için elzem gözükmektedir. Bu husus, raporun ilerleyen bölümlerinde ayrıca ele alınmaktadır.

Küreselleşmenin geleceğine dair tartışmaları kısaca özetlemek gerekirse, Harvard Üniversitesi'nden ekonomist Dani Rodrik, küresel ekonominin önümüzdeki yıllarda şu üç eğilim etrafında şekilleneceğini öne sürmektedir: piyasalar ve devlet arasındaki dengelerin devlet lehine değişmesi, hiper-küreselleşme ile ulusal özerklik (*national autonomy*) arasındaki dengenin yine ikincisi lehine evrilmesi, ekonomik büyüme hedeflerimizin yeniden değerlendirilerek aşağıya çekilmesi.⁴¹ Kökenleri COVID-19 öncesine dayanan ancak pandeminin etkisiyle güçlenen her üç eğilim de (daha fazla devlet müdahalesi, küreselleşmeden geri adım atma, daha düşük büyüme oranları) insanların refahı için önemli bir tehdit olarak görülmektedir. Ancak Dani Rodrik, bunları aynı zamanda daha sürdürülebilir ve kapsayıcı bir küresel ekonominin öncülleri olarak değerlendirmenin mümkün olduğunu savunmaktadır. Bu bağlamda, ticaret savaşlarının daha fazla körüklenmesine ve etnik milliyetçiliğin yükselmesine neden olma potansiyeli taşıyan eğilimlerle, özellikle gelişmekte olan ülkelerin uluslararası işbirliği içerisinde mücadele etmesi gerekmektedir.

³⁸ "Will Covid-19 Have a Lasting Impact on Globalization?", *Harvard Business Review*

³⁹ "Down but not out? Globalisation and the threat of Covid-19", *The Economist Intelligence Unit*, 2020, <https://www.eiu.com/n/campaigns/down-but-not-out-globalisation-and-the-threat-of-covid-19/>

⁴⁰ A.g.e

⁴¹ Dani Rodrik, "Making the Best of a Post-Pandemic World", *Project Syndicate*, 12 Mayıs 2020, https://www.project-syndicate.org/commentary/three-trends-shaping-post-pandemic-global-economy-by-dani-rodrik-2020-05?utm_source=Project+Syndicate+Newsletter&utm_campaign=bcabbe8700-

Tedarik Zincirleri Yer Değiştirirken Türkiye Alternatif Olabilir mi?

Küresel ölçekte korumacı politikalar güçlenmeye başlasa da, yüksek oranlı ve istikrarlı büyüme için dış ticaret hala en önemli etkenlerden birisi olarak değerlendirilmektedir.⁴²

Birçok çalışma, üretimin Çin'den Vietnam, Tayland, Endonezya gibi Güneydoğu Asya ülkelerine kaymakta olduğunu ve bu eğilimin güçleneceğini göstermektedir. Ancak bu eğilim, söz konusu ülkelerin Çin'e yüksek oranda bağımlı olmaları ve coğrafi konumları nedeniyle tedarik zincirlerinde aksamalara neden olabilecek doğal afetlere açık olmaları sebebiyle riskli kabul edilmektedir.⁴³ Hindistan'ın Çin'den uzaklaşan yatırımı çekme konusunda iyi bir alternatif teşkil edebileceği konuşulmaktadır.^{44 45}

Türkiye, Balkanlar ve Doğu Avrupa Bölgesi'ne ek olarak yeni bir üretim üssü olma konusunda potansiyel taşımaktadır. Türkiye'de saatlik iş gücü maliyeti, Avrupa'daki birçok ülkeden çok daha avantajlı durumdadır. Öte yandan iş gücü maliyetinin benzer olduğu Macaristan ve Bulgaristan gibi ülkelere kıyasla daha yüksek olan verimlilik oranıyla avantaj kazanmaktadır. Saat başına üretkenlik konusunda oldukça yakın olduğu Singapur'la kıyaslandığında ise ortalama ücretler Singapur'dakinin yaklaşık 5'te 1'i kadardır.⁴⁶

⁴² Çalışma kapsamında TSKB ile yapılan görüşmeye dayanmaktadır.

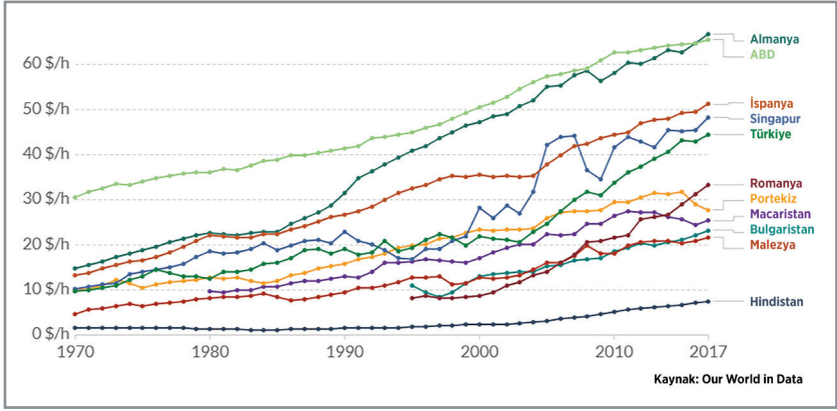
⁴³ "COVID-19 Sonrası Yeni Normalde Tedarik Zinciri ve Yeni Bir Üretim Üssü Arayışı", *GİF Bilgi Notu*

⁴⁴ Vijay Govindarajan ve Gunjan Bagla, "As Covid-19 Disrupts Global Supply Chains, Will Companies Turn to India?", *Harvard Business Review*, 25 Mayıs 2020, <https://hbr.org/2020/05/as-covid-19-disrupts-global-supply-chains-will-companies-turn-to-india?ab=hero-subleft-2>

⁴⁵ "Fractured Global Value Chains post COVID-19: Can India gain its missed glory?", *Brookings Institution*

⁴⁶ The Economist Intelligence Unit, *Market Indicators & Forecasts*, <https://store.eiu.com/product/market-indicators-and-forecasts>

Şekil 1: Çalışılan saat başına üretkenlik, 1970-2017⁴⁷

Türkiye'nin halihazırda güçlü olduğu sektörler arasında otomotiv,⁴⁸ beyaz eşya⁴⁹ ve hazır giyim/tekstil⁵⁰ gibi sektörler sıralanabilir. Bunlarla birlikte, savunma sanayii, ilaç ve tıbbi malzeme, tarımsal endüstriler ve makina teçhizat gibi alanlarda kamunun güçlendirici politikalarını sürdürmesi beklenmektedir. Türkiye'nin hangi sektörlerde avantaj sağlayabileceğine yönelik kapsamlı araştırmalar yapılarak bu sektörleri güçlendirecek politikalar yürütmesi, stratejik bir hamle olarak değerlendirilebilir. Fakat bu sırada halihazırda güçlü olunan sektörlerde Türkiye'nin başarılı konumunun korunacağına kesin gözüyle bakılmamalıdır.⁵¹ Örneğin Türkiye bugün oto ana ve yan sanayi üretiminde Avrupa için en önemli merkezlerden birisi konumundadır. Ancak gelişen teknolojilerle birlikte, bugün bir aracın değerinin yalnızca küçük bir kısmını oluşturan yazılımların, donanımına kıyasla öneminin gittikçe arttığı göz önünde bulundurulmalıdır. Üstelik eğer gerekli politikalar ivedilikle hayata geçirilmezse Avrupa Komisyonu'nun üzerinde çalışmakta olduğu Sınırdan Karbon Düzenlemesi, birçok sektörde olduğu gibi otomotiv sektöründe de AB'ye ihracat yapan üreticilerin maliyetlerini kayda değer bir şekilde artırma

⁴⁷ Our World in Data, <https://ourworldindata.org/grapher/labor-productivity-per-hour-pennworldtable?country=MYS~PRT~ESP~USA~DEU~TUR~SGP~ROU~HUN~IND~BGR>

⁴⁸ TC Ticaret Bakanlığı, *Otomotiv Sektör Raporu*, 11 Kasım 2018, https://ticaret.gov.tr/data/5b87000813b8761450e18d7b/Oto_Ana-Yan_Sanayi.pdf

⁴⁹ Arçelik AŞ, Türkiye Pazarı/Beyaz Eşya, http://www.arcelikas.com/sayfa/65/white_goods

⁵⁰ TC Ticaret Bakanlığı, *Hazır Giyim Sektör Raporu*, 2020, https://ticaret.gov.tr/data/5b87000813b8761450e18d7b/Hazir_Giyim%20Sekt%C3%B6r%C3%BC_2018.pdf

⁵¹ Bu çalışma kapsamında Koç Holding ile yapılan görüşmeye dayanmaktadır.

potansiyeline sahiptir.⁵² Elektrikli ve otonom araçlara yapılan yatırımlardaki artış da düşünüldüğünde, Türkiye ancak bu ihtiyaçlara cevap verecek hazırlıkları yapması halinde otomotiv sektöründeki yatırımlar için bölgedeki diğer ülkelere göre avantaj kazanabilir.

Türkiye'nin pandemi süreci ile derinleşen ekonomik problemleri, üretimin değişen koşullara uyum sağlayabilme kabiliyetinin ne kadar kritik olduğunu bir kez daha göstermiştir. Talep koşullarındaki dinamizmin takip edilerek, yeni koşullara uygun ürün tasarımı ile fark yaratılması önem kazanmaktadır. Halihazırda güçlü olduğumuz sektörlerin değişen koşullara yüksek uyum kabiliyetinden faydalanmak, içinde bulunduğumuz süreçte olduğu gibi üreticilerimizin fark yaratması ve pazar penetrasyonlarını artırması için bir fırsata da dönüşebilir.⁵³

Bu alt başlıkta ele alınan tüm önerilerin, ancak Türkiye'deki yatırım ortamını iyileştirecek siyasi ve ekonomik politikaların uygulanması durumunda işlev kazanacağı unutulmamalıdır. Bu husus, raporun sonundaki politika önerileri kısmında yeniden değerlendirilmektedir.

Gümrük Vergileri Yerli Üretimi Güçlendiriyor mu?

COVID-19 döneminde birçok ülke olağanüstü ekonomik önlemler almıştır. Bu önlemler arasında belirli ürünlerin ithalatını ya da ihracatını kısıtlamak, gümrük vergilerini arttırmak ya da ilave vergiler uygulamak gibi politikalara da rastlanmaktadır. Türkiye de Nisan-Ağustos aylarında yayınlanan Cumhurbaşkanı Kararlarıyla AB ülkeleri ve Serbest Ticaret Anlaşması imzalanan ülkeler haricindeki ülkelerden ithal edilen binden fazla ürüne %30'a varan oranlarda geçici ilave gümrük vergisi getirmiştir.⁵⁴ Bu vergilerin, en çok Çin'den yapılan ithalatı etkilemesi beklenmektedir.⁵⁵

⁵² AB Sınırdaki Karbon Düzenlemesi, raporun 3. bölümünde ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

⁵³ Çalışma kapsamında TSKB ile yapılan görüşmeye dayanmaktadır.

⁵⁴ Ayşegül Taşöz Düşündere ve İlderya Aşar Koyuncu, "Yeni İlave Gümrük Vergileri Türkiye için Ne İfade Ediyor?", *TEPAV*, 27 Mayıs 2020, <https://www.tepav.org.tr/tr/haberler/s/10144>; "400'ün üzerinde ithal ürüne ilave gümrük vergisi getirildi", *Bloomberg HT*, 28 Haziran 2020, <https://www.bloomberght.com/400-un-uzerinde-ithal-urune-ilave-gumruk-vergisi-getirildi-2258894>; "Tarım ürünlerine ilave gümrük vergisi", *Dünya*, 5 Ağustos 2020, <https://www.dunya.com/ekonomi/tarim-urunlerine-ilave-gumruk-vergisi-haberi-476928>

⁵⁵ "Yeni İlave Gümrük Vergileri Türkiye için Ne İfade Ediyor?", *TEPAV*

Gümrük vergilerinin zaman zaman yerli üretimi güçlendirme amacıyla bir politika aracı olarak kullanılabilirdiği görülmektedir. Bu uygulamanın seçili ürünlerde üretim kapasitesini artıracak ilave politika araçlarıyla desteklenmesi anlamlıdır. Hangi araçların kullanılacağı konusu ise seçili ürünlerin kendine has piyasa dinamiklerinin incelenmesiyle somutlaştırılabilir. Günümüzde makro politika demetlerinden ziyade yeni ürünlerde rekabet gücü kazanmak için mikro politika tasarımları ön plana çıkmaktadır. Bu yaklaşım da konuyu, hangi ürünlerin seçilmesi gerektiğine ya da seçildiğine getirmektedir. Bu çerçevede kapsamlı bir stratejinin benimsenmesi, açıklanması ve uygulanması elde edilen somut faydaları artırmaya katkı sunacaktır. Bununla birlikte mevcut durumda uygulamaya giren ilave gümrük vergilerinin etkilerinin, üründen ürüne değişeceğini göz ardı etmemek gerekmektedir. Vergi uygulamasının nihai ürüne mi yoksa yurtiçinde ikame edilemeyen ara mallara mı yönelik olduğu önemlidir. Bunun yanında vergiye tabi olmayan diğer ülkelerden yapılan ithalatın fiyatı da politikanın etkisinde belirleyici olacaktır. Bir başka ifadeyle vergi sonrası ithalat hacminde bir azalıştan ziyade, ülke kompozisyonunda bir değişim görülebilir.

Tüm bu sorulara verilecek cevaplar atılan adımların kısa ve orta vadeli etkilerini şekillendirecektir. Talebin yurtiçine yönelmesinin ilk koşulu ise o üründe üretim kapasitesinin varlığıdır. Seçilen ürünlerin üretim kapasitesinin artırılması için uygun finansman imkânlarının yaratılması da kalkınma ve dönüşüm sürecini destekleyecektir.⁵⁶

Öte yandan Nisan ve Mayıs aylarında getirilen ilave vergiler, TEPAV'ın çalışmalarında çeşitli eleştirilere maruz kalmıştır. Uygulanan ilave vergilere rağmen Çin'den alınan ürünler hala alternatiflerine göre daha ucuz olacağı için söz konusu ürünlerin alınmaya devam edileceği, dolayısıyla ilave vergilerin yalnızca üretim maliyetini arttıracak ve bu suretle hem enflasyona olumsuz yansıtacağı hem de yerli üreticiyi zayıflatma olasılığının bulunduğu dile getirilmektedir.^{57 58} Vergilerin maksadının kamuoyu ile açıkça paylaşılması da yöneltelen eleştiriler arasında yer almaktadır. İlave gümrük vergilerinin hangi sektörlerde nasıl yansımaları olacağı daha ayrıntılı çalışmalarla ele alınmalıdır.

⁵⁶ Çalışma kapsamında TSKB ile yapılan görüşmeden yararlanılmıştır.

⁵⁷ “Yeni İlave Gümrük Vergileri Türkiye için Ne İfade Ediyor?”, *TEPAV*

⁵⁸ Sait Akman, “İthalatta İlave Gümrük Vergileri Ne Anlama Geliyor? – II”, *TEPAV*, 1 Haziran 2020, <https://www.tepav.org.tr/tr/haberler/s/10148>

BÖLÜM 2: COVID-19 KRİZİNİN İSTİHDAMA ETKİSİ

İstihdamın COVID-19 Krizi Öncesinde Dünyadaki ve Türkiye'deki Görünümü

COVID-19 krizinin, küreselleşme eğilimlerindeki dönüşüm ve yaklaşan otomasyon dalgasıyla birlikte istihdamı, işlerin niteliğini ve ücretleri nasıl etkileyeceğini anlayabilmek için, öncelikle dünyada iş gücü piyasalarının pandemiden hemen önce nasıl görüldüğüne bakmak gerekmektedir. Bir süredir dünya genelinde görülen ekonomik büyümedeki yavaşlama, özellikle düşük ve orta gelirli ülkelerde istihdamın artırılmasına ve yoksulluğun azaltılmasına yönelik çabaları zorlaştırmaktadır. Üstelik ekonomik büyüme, istihdamdaki ve ücretlerdeki artışa daha da düşük oranda yansımaktadır. Örneğin 2008 yılında %5 olan küresel işsizlik oranı, 2009'da %5.6'ya yükselmiş, Büyük Resesyon'un bir yılda yol açtığı istihdam kaybının silinmesi ve işsizlik oranının tekrar %5'e dönmesi tam 9 yıl almıştır.⁵⁹

COVID-19 öncesi dönemde azalmakta olan yalnızca istihdamdaki artış değildir. Son on yıllardaki “istihdamsız büyüme” giderek “ücretsiz büyümeye” dönüşmüş ve çalışan ücretlerinin ekonomideki payı giderek azalmıştır.⁶⁰ Örneğin ABD'de reel minimum ücretler, 1978'den bugüne %30 oranında azalmıştır.⁶¹

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)'nun verilerine göre, geçtiğimiz yılın küresel işsizlik oranı %5.4 olarak açıklanmıştır.⁶² Ancak ILO, işsizlik oranı ölçümlerinin iş gücüne katılımdaki kaybı tanımlamak için yetersiz olduğu konusunda uyarmakta ve gerçekte kullanılmayan iş gücü oranının (*labor underutilization*) işsizlik

⁵⁹ ILO, *World Employment and Social Outlook Trends 2019*, 13 Şubat 2019, sayfa 2, https://www.ilo.org/global/research/global-reports/weso/2019/WCMS_670542/lang-en/index.htm

⁶⁰ ILO, *The Global Labour Income Share and Distribution*, Temmuz 2019, <https://www.ilo.org/ilostat-files/Documents/Labour%20income%20share%20and%20distribution.pdf>

⁶¹ “The real and nominal value of the federal minimum wage in the United States from 1938 to 2013, expressed in July 2013 U.S. dollars”, *Statista*, 8 Ocak 2014, <https://www.statista.com/statistics/322624/minimum-wage-us-real-and-nominal-value-over-time/>

⁶² ILO, *World Employment and Social Outlook Trends 2020*, 20 Ocak 2020, https://www.ilo.org/global/research/global-reports/weso/2020/WCMS_734455/lang-en/index.htm

oranının iki katından daha fazla olduğunu tahmin etmektedir.⁶³

Kadınların istihdama katılımı hala erkeklerin çok gerisindedir ve genç işsizliği küresel olarak endişe verici boyutlardadır. 2019 yılında, çalışmayan, herhangi bir eğitim kurumuna veya staj programına kayıtlı olmayan (NEER) gençlerin oranı dünya genelinde %22 olarak kaydedilmiştir.

Düşük gelirli ülkelerde son 18 yılda kişi başına düşen toplam büyüme yalnızca %1.8 olarak gerçekleşmiştir.⁶⁴ Küresel olarak işsizlik oranındaki iyileşmeler ise çoğunlukla gelişmiş ekonomilerde hizmet sektöründe yaratılan katma değeri düşük işlerle sağlanmıştır.⁶⁵ Büyümenin COVID-19 krizi öncesinde de dünya genelinde yavaşlama eğiliminde olduğu ve durgunluk ekonomisinin hakim olduğu göz önünde bulundurulursa, dünyanın bu krize istihdamın ve ücretlerdeki artışın yakın zamanda iyileşeceğine yönelik beklentilerin çok az olduğu bir dönemde yakalandığı not edilmelidir.

Türkiye’de ise işsizlik, 2002 krizinden bu yana %9’un altına düşmemiş ve küresel ortalamanın üzerinde seyretmeye devam etmiştir. Son iki yılda istihdam düzenli olarak gerilemiş, TÜİK verilerine göre 2019 yılında işsizlik oranı %13.7’ye yükselmiştir. Türkiye’de 2012 yılından beri düzenli olarak artmakta olan genç işsizliği, 2019 yılının Temmuz ayında rekor düzeye ulaşarak %27.1 olarak tespit edilmiştir.⁶⁶ Eğitimde ve istihdamda olmayan nüfusun oranı, genç kadınlar arasında çok daha yüksek rakamlara ulaşmaktadır.⁶⁷ Türkiye, yaşlanan ve iş gücü artışı yavaşlamakta olan ülkelerin aksine genç nüfusu fazla olan ve üzerinde demografik baskı bulunan bir ülke konumunda olduğundan, giderek yükselen genç işsizliği önemli bir ekonomik ve toplumsal soruna dönüşmektedir.

⁶³ İşsizlik oranı, aktif olarak iş arayan ancak bulamayan kişilerin çalışabilir nüfusa bölünmesiyle hesaplanmaktadır. Bu orana, aktif olarak iş aramadığı için mevcut işsizlik rakamlarına dahil edilmeyen ancak çalışmaya hazır olduğunu belirten kişiler ve çalışan fakat çalışma saatlerini yeterli bulmayan kişiler de eklendiğinde, iş gücü arzı ve talebi arasındaki uyumsuzluk daha iyi anlaşılabilir. ILO, *World Employment and Social Outlook Trends 2020*, sayfa 12.

⁶⁴ A.g.e

⁶⁵ A.g.e.

⁶⁶ “Genç işsizliği yüzde 27 ile rekor kırdı”, *BBC Türkçe*, 15 Ekim 2019, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-50054225>

⁶⁷ Erinc Yeldan, “Türkiye işgücü piyasa(lar)ının görünümü”, *Cumhuriyet*, 20 Mayıs 2020, <https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/erinc-yeldan/turkiye-isgucu-piyasalarinin-gorunumu-1739845>

COVID-19 Krizinin İstihdama Etkisi

COVID-19 dönemi verileri, işsizliğin Büyük Buhran yıllarından bu yana görülmemiş boyutlara ulaştığına işaret etmektedir. ABD’de resmi işsizlik verileri, Nisan ayında %14.7 ile rekora ulaşmış, Mayıs ayında %13.3 oranına gerilemiştir.⁶⁸ Yaz döneminde yaşanan canlanmaya rağmen 2 Ekim 2020 itibarıyla ABD’de açıklanan en son resmi işsizlik oranı ancak %7.9’a düşebilmiştir.⁶⁹ ABD’de geçtiğimiz yıl işsizliğin ortalama %3.7 olduğu göz önünde bulundurulduğunda istihdamdaki kaybın boyutları daha iyi anlaşılmaktadır.⁷⁰ Haziran ayının ilk haftası işsizlik yardımına ve geçici Pandemi İşsizlik Yardımı’na toplamda yaklaşık 2.5 milyon kişi başvurmuştur.⁷¹ 2008 finansal krizi sırasında bir hafta içerisinde işsizlik başvurusunda bulunanların sayısının en fazla 665,000 olduğu bu noktada hatırlanmalıdır.

Fed’in pandeminin ilk aylarında yaptığı tahminlere göre, işsizliğin sene sonunda yalnızca %9.3’e gerilemesi beklenmektedir.⁷² OECD’nin 2020’nin dördüncü çeyreğine yönelik tahminlerine göre ise sene sonunda ABD’deki işsizliğin %10.4 civarında kalması öngörülmektedir.⁷³ 2020 bitmeden ikinci bir dalganın gelmesi halinde ise, OECD bu rakamın %16.9 civarında olacağını tahmin etmektedir. Chicago Üniversitesi’ndeki bir çalışmaya göre, ABD’de COVID-19 nedeniyle gerçekleşen işten çıkarmaların %32-42’sinin kalıcı olacağı tahmin edilmektedir.⁷⁴ Son veriler, mevcut durumun ilk senaryolardaki kadar kötü olmadığına işaret etse de bu süreçte milyonlarca aile, pandemi nedeniyle işsizlikten etkilenmiştir.

⁶⁸ U.S. Department of Labor, Bureau of Labor Statistics (BLS), *The Employment Situation*, Eylül 2020, <https://www.bls.gov/news.release/pdf/empst.pdf>

⁶⁹ A.g.e

⁷⁰ “United States: Unemployment rate from 1999 to 2019”, *Statista*, <https://www.statista.com/statistics/263710/unemployment-rate-in-the-united-states/>

⁷¹ Rebecca Rainey, “Unemployment claims climbed by 1.5 million last week, despite jobs gains in May”, *Politico*, 11 Haziran 2020, <https://www.politico.com/news/2020/06/11/unemployment-claims-numbers-coronavirus-312958>

⁷² Victoria Guida, “Fed’s dire outlook: GDP seen shrinking by 6.5 percent this year”, *Politico*, 10 Haziran 2020, <https://www.politico.com/news/2020/06/10/fed-economy-shrink-65-percent-2020-311212>

⁷³ OECD, *Economic Outlook*, Eylül 2020.

⁷⁴ Jose Maria Barrero, Nick Bloom ve Steven J. Davis, “COVID-19 Is Also a Reallocation Shock”, *Becker Friedman Institute*, Working Paper No. 2020-59, <https://bfi.uchicago.edu/working-paper/covid-19-is-also-a-reallocation-shock/>

AB ülkelerine bakıldığında, kısmi çalışma ve kısa süreli çalışma yardımları sayesinde işsizliğin ilk etapta ABD'ye kıyasla daha düşük oranlarda seyrettiği gözlemlenmektedir.⁷⁵ Avrupa Komisyonu'nun verilerine göre, Nisan ayında Euro bölgesinde işsizlik %7.3, AB genelinde ise %6.6 olarak tespit edilmiştir.⁷⁶ İşsizlik oranları Mayıs ve Haziran aylarında yükselmeye devam etmiş, bu raporun yazıldığı tarihte açıklanan en son resmi verilere göre Ağustos ayında Euro bölgesinde %8.1 olarak tespit edilmiştir.⁷⁷

İşsizlik oranları AB ülkeleri içerisinde büyük değişiklikler göstermektedir. Örneğin OECD'nin aynı döneme yönelik işsizlik oranı tahminleri İspanya için %19'a ulaşırken, Almanya için %4.5 civarında gözükmektedir.⁷⁸ OECD'nin Eylül ayı ortasında yayınladığı son verilere ve tahminlere bakıldığında ise tablo ilk tahminlere kıyasla daha iyimser gözükmektedir. Ancak riskler ve belirsizlikler, vehametini korumaktadır.⁷⁹

ILO verileri temel alındığında, dünya genelinde de endişe verici bir tablo ortaya çıkmaktadır. ILO'nun Haziran ayında yayınladığı tahminler, temel senaryoya göre dördüncü çeyrekte 2019 sonuna kıyasla dünya genelinde çalışılan saatlerde %4.9'luk bir düşüş olacağına işaret etmektedir. Haftada 48 saatlik çalışma düzeni baz alındığında, bu rakam dünya genelinde 140 milyon tam zamanlı işe tekabül etmektedir. Kötümser senaryoda bu sayı, %11.9'a (340 milyon tam zamanlı işe) kadar çıkmaktadır.⁸⁰ İş kayıplarından en çok etkilenen gruplar, kadınlar ve gençler olarak gözükmektedir.⁸¹

⁷⁵ Alec MacGillis, "How Germany Saved Its Workforce From Unemployment While Spending Less Per Person Than the U.S.", *ProPublica*, 3 Haziran 2020, <https://www.propublica.org/article/how-germany-saved-its-workforce-from-unemployment-while-spending-less-per-person-than-the-u-s>

⁷⁶ Eurostat, "Unemployment Statistics", Ağustos 2020, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Unemployment_statistics

⁷⁷ A.g.e

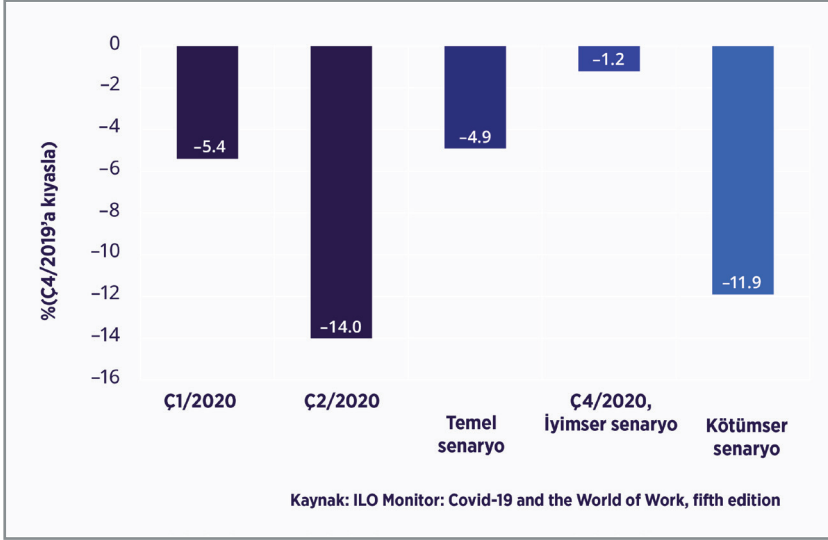
⁷⁸ OECD, *Economic Outlook*, Haziran 2020.

⁷⁹ OECD, *Economic Outlook*, Eylül 2020.

⁸⁰ *ILO Monitor: Covid-19 and the World of Work*, fifth edition, Haziran 2020, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/documents/briefingnote/wcms_749399.pdf

⁸¹ *ILO Monitor: Covid-19 and the World of Work*, fourth edition, Mayıs 2020, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/documents/briefingnote/wcms_745963.pdf

Şekil 2: 2020'nin ikinci yarısı için (Ç4) dünya genelinde çalışılan saatlerde öngörülen kayıp (%)⁸²

Çoğunlukla krizden en çok etkilenen sektörlerde çalışıyor olmaları ve kayıtdışı çalışmanın gençlerde çok daha yaygın olması (%77) gibi nedenlerle gençlerin hem işlerini kaybetmekte hem de sosyal yardımlara erişmekte dezavantajlı durumda olduğu tespit edilmiştir.⁸³ İşlerini kaybetmemiş olan genç çalışanların ise çalışma saatleri neredeyse dörtte bir oranında azalmıştır. Eğitim ve staj programlarında aksamalar ve iş gücü piyasasındaki daralma nedeniyle iş gücüne yeni katılacak olan gençler ayrıca zorluklarla karşılaşmıştır. OECD'nin Eylül ayında yayınladığı ara dönem raporunda, iş gücü piyasasına girişi kriz dönemlerine denk gelen gençlerin gelirlerindeki kayıpların silinmesinin, mezuniyetlerinden itibaren 10 yılı bulabildiğine dikkat çekilmektedir.⁸⁴ Ekonomik zorluklar gençlerin sağlık durumunu da olumsuz etkilemektedir. Ruh sağlığına yönelik yapılan anketler, gençler arasında stres, endişe ve depresyon belirtileri gösterenlerin oranının COVID-19 döneminde %50'nin üzerinde artış gösterdiğine işaret etmektedir.⁸⁵

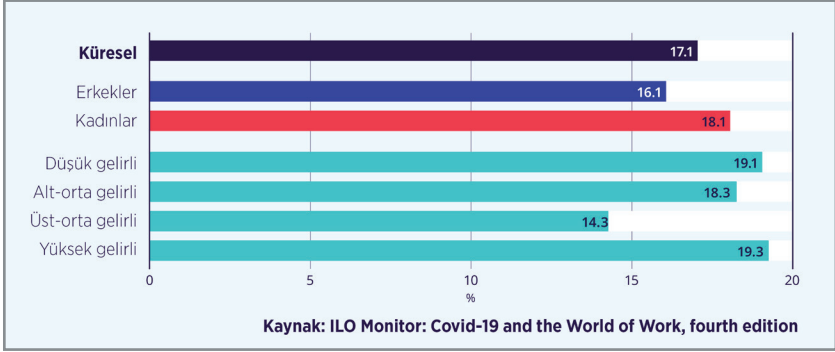
⁸² ILO Monitor, Haziran 2020, sayfa 12.

⁸³ ILO'nun 2020 raporunda, Covid-19 krizinden en çok etkilenen 4 sektörün genç istihdamındaki payları şu şekilde sıralanmıştır: toptan ve perakende ticareti, motosikletlerin ve motorlu taşıtların tamiri (%18); imalat (%14); konaklama ve yemek hizmetleri (%7); emlak, ticari ve idari faaliyetler (%4). ILO Monitor, Mayıs 2020, sayfa 15.

⁸⁴ OECD, *Economic Outlook*, Eylül 2020, sayfa 14.

⁸⁵ "Covid-19 impact: 50% of global youth depressed, 17% out of jobs, says ILO", *Business Standard*, 13 Ağustos 2020, https://www.business-standard.com/article/current-affairs/covid-19-impact-50-of-global-youth-depressed-17-out-of-jobs-says-ilo-120081200580_1.html

Şekil 3: Pandeminin ilk iki ayında işlerini kaybeden gençlerin oranı⁸⁶

Amerika'daki Institute for Women's Policy Research tarafından paylaşılan araştırmalar, kadınların yoğun olarak çalıştığı sektörlerde COVID-19 kaynaklı iş kayıplarının yüksekliğine dikkat çekmektedir.⁸⁷ Tıpkı gençler gibi kadınların da genellikle daha güvencesiz işlerde çalışması ve kayıt dışı sektörlerde kadınların daha fazla yer alması iş kayıplarını arttırmış ve sosyal yardımlara erişimlerini kısıtlamıştır.⁸⁸ Üstelik kriz öncesinde de daha az kazanmaları sebebiyle daha az birikime sahip olmaları, kadınların maddi olarak daha kırılgan olmalarına neden olmuştur.⁸⁹ Bu noktada, ILO'nun ev işçilerine yönelik paylaştığı veriler aydınlatıcıdır: dünya genelinde işini kaybetme riskiyle karşı karşıya kalmış olan 55 milyon ev işçisinin büyük çoğunluğunu (37 milyon) kadınlar oluşturmaktadır ve bu kadınların ezici çoğunluğu kayıt dışı çalışmaktadır.⁹⁰

COVID-19'un Türkiye'de istihdam üzerindeki etkisini anlamaya çalıştığımızda ise pandeminin ilk aylarına yönelik resmi veriler ilk bakışta işsizlik oranında bir artışa işaret etmemektedir. TÜİK'in açıkladığı iş gücü istatistiklerine göre Şubat, Mart ve

⁸⁶ ILO Monitor, Mayıs 2020

⁸⁷ Örneğin: C. Nicole Mason, "COVID-19 recession hit women especially hard. We need bold policies to promote equality.", *Institute for Women's Policy Research*, 23 Eylül 2020, <https://iwpr.org/media/press-hits/covid-19-recession-hit-women-especially-hard-we-need-bold-policies-to-promote-equality/>

⁸⁸ WTO, *WTO report draws attention to impact of COVID-19 trade disruptions on women*, 5 Ağustos 2020, https://www.wto.org/english/news_e/news20_e/covid_05aug20_e.htm

⁸⁹ UN Women, *Policy Brief: The Impact of COVID-19 on Women*, 9 Nisan 2020, <https://www.unwomen.org/-/media/headquarters/attachments/sections/library/publications/2020/policy-brief-the-impact-of-covid-19-on-women-en.pdf?la=en&vs=5029>

⁹⁰ ILO Türkiye Ofisi, "COVID-19 nedeniyle, 55 milyonu aşkın ev işçisinin geçim kaynakları risk altında", 16 Haziran 2020, https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/covid-19/WCMS_748129/lang-tr/index.htm

Nisan aylarının ortalaması olan Mart döneminde işsizlik 0.9 puan azalarak %13.2 olmuştur.⁹¹ Diğer göstergelerle ve küresel durumla tezat içerisindeki bu veriyi anlamlandırabilmek için TÜİK'in işsizlik tanımını hatırlamak gerekmektedir: "Referans dönemi içinde istihdam halinde olmayan (kâr karşılığı, yevmiyeli, ücretli ya da ücretsiz olarak hiç bir işte çalışmamış ve böyle bir iş ile bağlantısı da olmayan) kişilerden iş aramak için son 4 hafta içinde iş arama kanallarından en az birini kullanmış ve 2 hafta içinde işbaşı yapabilecek durumda olan 15 ve daha yukarı yaştaki fertler işsiz nüfusa dahildirler."⁹² Bu tanıma göre, iş aramaktan vazgeçenler, iş gücüne katılmayanlar, kısa çalışma ya da ücretsiz izin ödeneğinden yararlananlar işsiz tanımına dahil edilmemektedir.

Ayrıca istihdam oranında bu dönemde %3.4, iş gücüne katılımı ise %4.5 puanlık bir düşüş yaşanmıştır.⁹³ İşgücüne katılımındaki düşüş de işsizlik rakamlarındaki artışı engellemiştir. Oranlara değil kişi sayısına bakıldığında, geçtiğimiz yılın Mart ayına göre çalışan sayısı 1.7 milyon kişi azalmıştır. Geçen yılın aynı dönemine kıyasla çalışabilir nüfus ise (15 yaş üstü) 1 milyon 39 bin kişi artmıştır. Ayrıca iş aramadığı için iş gücü istatistiklerine dahil olmayan ancak çalışmaya hazır olan 3 milyon 728 bin kişi vardır. COVID-19 nedeniyle ücretsiz izne çıkarılanlar da bu tabloya eklendiğinde, Ankara Üniversitesi'nden Yalçın Karatepe'nin paylaştığı hesaplamalara göre Mart döneminde Türkiye'de geniş tanımlı işsizlik oranı %25,7'ye kadar yükselmektedir.⁹⁴

İstanbul Politik Araştırmalar Enstitüsü'nün Nisan ayında yayınladığı araştırmaya göre COVID-19'un neden olduğu iş kayıpları neticesinde iyimser senaryoda işsizlik oranının %19.8 olması, kötümser senaryoda %25.9'a kadar yükselmesi beklenmektedir.⁹⁵ Erinc Yeldan ve Ebru Voyvoda'nın Mayıs ayında COVID-19'un beklenen

⁹¹ Bu raporun yazıldığı tarihte açıklanan en son TÜİK verilerine göre Temmuz dönemi işsizlik oranı %13.4 olmuştur: TÜİK, Haber Bülteni, *İş Gücü İstatistikleri – Temmuz 2020*, 12 Ekim 2020, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33790>

⁹² Erinc Yeldan, "Cin şeye sığmıyor", *Cumhuriyet*, 17 Haziran 2020, <https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/erinc-yeldan/cin-siseye-sigmiyor-1745496>

⁹³ TÜİK, Haber Bülteni, *İş Gücü İstatistikleri – Mart 2020*, 10 Haziran 2020, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33787>

⁹⁴ Yalçın Karatepe, "Türkiye Mucizesi: Çalışan sayısı azalırken işsizlik de azalıyor", *Deutsche Welle Türkçe*, 10 Haziran 2020, <https://www.dw.com/tr/t%C3%BCrkiye-mucizesi-%C3%A7al%C4%B1%C5%9Fan-say%C4%B1s%C4%B1-azal%C4%B1rken-i%C5%9Fsizlik-de-azal%C4%B1yor/a-53762709>

⁹⁵ Berza Şimşek, "Koronavirüsün Türkiye'de istihdama etkisi ne olacak?", *BBC Türkçe*, 1 Mayıs 2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-52496354>

ilk-an etkilerine dair yaptıkları çalışma ise istihdamın 2019 sene sonu rakamlarına göre %22.8 oranında azalmasını, işsizlik oranının ise %33.7'ye yükselmesini beklemektedir.⁹⁶ BETAM'ın İŞKUR ve Kariyer.net verilerine dayanarak Mayıs ayında yayınladığı çalışma da iş gücü talebinde keskin bir düşüş gözlemlendiğini göstermektedir.⁹⁷ Yine DİSK tarafından ILO'nun yöntemi temel alınarak hesaplanan geniş tanımlı işsizlik rakamları, COVID-19 nedeniyle 5.6 milyon kişinin işini kaybettiğine işaret etmektedir.⁹⁸ Kısacası, çeşitli araştırmalar COVID-19 döneminde Türkiye'de fiili işsizlikte önemli bir artış yaşandığına işaret etmektedir.

Yukarıda anlatılanları kısaca tekrar etmek gerekirse, COVID-19 öncesinde hâlihazırda problemlili olan iş gücü piyasaları, pandeminin etkisiyle daha da derinden sarsılmış durumdadır. Ekonomistler, önümüzdeki yıllarda düşük büyüme oranları beklenmesi gerektiğine işaret etmektedir. Ekonomik büyüme genellikle istihdamda artışla ilişkilendirildiğinden, düşük büyüme oranlarının istihdamdaki büyümeyi de kısıtlaması muhtemel gözükmektedir. Ancak büyüme oranlarının iyileşmesi, her zaman istihdamın artacağı anlamına gelmeyebilir.⁹⁹ Emegın yerini alan otomasyon teknolojileri, şirketlerin verimliliğini arttırarak üretim tarafında büyümeye neden olurken, istihdamda benzer bir büyümeye neden olmayabilir.

Otomasyonun İş Gücü Piyasaları Üzerinde Beklenen Etkisi

COVID-19 krizinin istihdama etkisi, bir de otomasyonun bu alanda yarattığı ve pandemi nedeniyle hızlanarak artması beklenen değişiklikler ışığında incelenmelidir. Otomasyonun iş gücü piyasalarını nitelik ve nicelik bakımından nasıl dönüştüreceğine dair tartışmalar, son yıllarda hemen her mecrada yer almaktadır. Bu tartışmalar, Aralık 2019'da yayınlanan GİF Özel Raporu'nda kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Ancak pandemi sonrası dönemde iş gücü piyasalarındaki değişimlere yönelik beklentileri anlayabilmek için, bu tartışmaların ve beklentilerin ana hatlarına burada da kısaca değinmekte fayda görülmüştür.

⁹⁶ Ebru Voyvoda ve Erineç Yeldan, "COVID-19 Salgının Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri ve Politika Alternatiflerinin Makroekonomik Genel Denge Analizi", Mayıs 2020, https://yeldane.files.wordpress.com/2020/05/covid_voyvodayeldan_v2_31mayis.pdf

⁹⁷ Seyfettin Gürsel ve Mehmet Cem Şahin, "Korona Salgınının İşgücü Piyasasına Etkisi: Öncü Göstergeler Ne Söylüyor?", *BETAM*, Araştırma Notu: 20/250, 8 Mayıs 2020, <https://betam.bahcesehir.edu.tr/wp-content/uploads/2020/05/ArastirmaNotu250.pdf>

⁹⁸ "Cin şişeye sığmıyor", *Cumhuriyet*

⁹⁹ ILO, *World Employment and Social Outlook Trends 2020*, sayfa 24

Otomasyonun işler üzerindeki etkilerine yönelik iyimser ve karamsar iki kutuptan bahsetmek mümkündür. Otomasyon teknolojileri sayesinde birçok işin insan emeği gerekmeksizin yapılabilir olması sonucu işlerin sayısında ve ücretlerde keskin bir düşüş olacağını savunanların karşısında, daha önceki otomasyon dalgalarına referansla kaybolan işlerin yerine yenilerinin doğacağını ve gelişen teknolojilerin genel olarak insan refahını ileriye taşıyacağını savunanlar bulunmaktadır. Söz konusu teknolojilerin ürün geliştirmeye mi süreç geliştirmeye mi yönelik olduğuna, temel alınan veri setinin kapsadığı tarih aralığına, ülkeden ülkeye ve sektörden sektöre değişen bulgular mevcuttur. Aşağıda, bu çalışmalardan bazılarına değinilmiştir.

Daron Acemoğlu ve Pascal Restrepo'nun robotlar ve işsizlik üzerine ABD'deki verileri kullanarak yaptıkları bir çalışma, robotların istihdam ve ücretler üzerinde güçlü etkileri olduğunu göstermektedir.¹⁰⁰ Bu çalışmaya göre, her 1000 işçi başına eklenen bir robot, istihdamın nüfusa oranını %0.2, ücretleri ise %0.42 azaltmaktadır. Diğer bir deyişle, imalat sanayinde eklenen her bir robot, 3.3 işçinin yerini almaktadır. Ancak otomasyon, imalat sanayinde kullanılan robotlarla sınırlı değildir ve hizmet sektöründe de önemli bir dönüşümü beraberinde getirmektedir.¹⁰¹

McKinsey Global Institute tarafından işlerin geleceğine dair küresel ölçekte yapılan bir çalışma, mevcut teknolojiler sayesinde işlerin yaklaşık %60'ının üçte birinin otomasyona uğrayabileceğini, bu durumun işlerin yapılışında ve iş gücünde önemli değişiklikleri beraberinde getireceğini savunmaktadır.¹⁰² Bugün karşı karşıya olduğumuz otomasyon dalgasının, tarihte daha önce karşılaştıklarımız gibi bazı işleri yok ederken yenilerini doğuracağını savunan bu çalışma, geçiş sürecinde işsizliğin tırmanmaması için kaybolanların yerine yeni işlerin hızla yaratılması gerektiğini vurgulamaktadır.

¹⁰⁰ Daron Acemoğlu ve Pascual Restrepo, "Robots and Jobs: Evidence from US Labor Markets", *Journal of Political Economy*, Vol. 128, No.6, Haziran 2020, <https://www.journals.uchicago.edu/doi/abs/10.1086/705716?mobileUi=0&>

¹⁰¹ GIF, "Otomasyon, İş Gücü Piyasalarının Evrimi, Sosyal İstikrarın Sürdürülebilirliği", GIF Özel Raporu No.1, sayfa 32-34, http://www.gif.org.tr/yayinlar*grf_special_reports

¹⁰² "Jobs lost, jobs gained: What the future of work will mean for jobs, skills, and wages", *McKinsey Global Institute*, 28 Kasım 2017, <https://www.mckinsey.com/featured-insights/future-of-work/jobs-lost-jobs-gained-what-the-future-of-work-will-mean-for-jobs-skills-and-wages>

McKinsey Türkiye'nin Ocak ayında yayınlanan çalışmasına göre otomasyon, yapay zeka ve dijital teknolojiler, verimliliği artırarak Türkiye ekonomisini canlandırma ve ileriye taşıma potansiyeline sahip olduğundan bu alandaki fırsatların iyi değerlendirilmesi gerekmektedir.¹⁰³ McKinsey Türkiye'nin bu çalışmasına göre, gerekli yatırımların yapılması ve doğru adımların atılması durumunda, kaybolan işlerin yerine yenileri koyulacağı ve yepyeni işler doğacağı için işlerin sayısında net bir artış sağlanabilir. Diğer bir ifadeyle, bu potansiyel doğru kullanılırsa, otomasyon teknolojileri 2030 yılına kadar Türkiye'de 3.1 milyon iş kazanılmasını sağlayabilir. Bu rakam, Türkiye'de ortalama otomasyon düzeyinin %20-25 düzeyinde olacağı senaryo baz alınarak hesaplanmıştır. McKinsey'nin araştırmasında da sıklıkla vurgulandığı üzere, potansiyel işlerin doğabilmesi için doğru alanlarda yatırımın yapılması, eğitim ve yetenek dönüşümü programlarıyla iş gücüne gerekli becerilerin kazandırılması gerekmektedir. Ancak Küresel Beceri Endeksi'ne göre Türkiye'de dijital yetkinlikler OECD ortalamasının çok altında, en son sıralardadır.^{104 105}

Bain&Company'nin 2018 tarihli çalışması, otomasyonun özellikle düşük ve orta gelirli çalışanları etkileyeceğini ve 2020'ler boyunca Amerika'da işlerin hatırı sayılır bir kısmının kaybolacağını göstermektedir.¹⁰⁶ Aynı çalışma, otomasyonun ücretler üzerindeki olumsuz etkisinin, işlerin sayısına olan etkisinden daha hızlı ortaya çıkacağını ve gelir eşitsizliğinin artacağını tahmin etmektedir. Otomasyon sayesinde gelişmiş ekonomilerde yaşanacak üretkenlik artışının önce arz tarafında önemli bir büyümeye yol açması, ancak artan işsizlik ve azalan ücretler nedeniyle talep tarafında benzer bir artışla dengelenemeyen bu büyümeyi bir durgunluk döneminin takip etmesi beklenmektedir. 2020'lerde otomasyonun etkisiyle yaklaşık 40 milyon çalışanın işini kaybetmesi beklenirken, otomasyondan kaynaklı refah artışından çoğunlukla en yüksek beceri setine sahip az sayıdaki çalışanın ve sermaye sahiplerinin yararlanacağı tahmin edilmektedir. Daha önce tarım ve imalat sanayiinde yaşanan

¹⁰³ "The future of work in Turkey", *McKinsey & Company*, 28 Şubat 2020, <https://www.mckinsey.com/featured-insights/future-of-work/the-future-of-work-in-turkey>

¹⁰⁴ Emily Glassberg Sands ve Vinod Bakthavachalam, "Ranking Countries and Industries by Tech, Data, and Business Skills", *Harvard Business Review*, 27 Mayıs 2019, <https://hbr.org/2019/05/ranking-countries-and-industries-by-tech-data-and-business-skills>

¹⁰⁵ Global Skills Index, Coursera, <https://www.coursera.org/gsi>

¹⁰⁶ Karen Harris, Austin Kimson ve Andrew Schwedel, "Labor 2030: The Collision of Demographics, Automation and Inequality", *Bain & Company*, 7 Şubat 2018, <https://www.bain.com/insights/labor-2030-the-collision-of-demographics-automation-and-inequality/>

otomasyon dalgalarında olduğu gibi, bu dönüşümün neticesinde de tasarruf edilen kaynakların yeni işler yaratma potansiyeli olduğunu kabul eden bu çalışma, bu sefer yaşanmakta olan dönüşümün çok daha hızlı olacağını, dolayısıyla en azından geçiş sürecinde iş gücü piyasalarında önemli kırılmalara ve daralmalara neden olacağını ileri sürmektedir.

Yukarıda alıntılanan çalışmaların tümü, 2020 öncesi verilere dayanmaktadır ve COVID-19 krizi öncesinde yayınlanmıştır. Çalışmalar, geçmişte otomasyonun ekonomik şoklardan sonra hızlandığını ve kriz sırasında kaybolan rutin işlerin yerine yenilerinin daha yavaş koyulduğunu göstermektedir.¹⁰⁷ Pandeminin yarattığı kriz, şirketlerin gelirlerinde ciddi bir daralmaya yol açtığından dolayı pandemi sonrası dönemde imkanı bulunan şirketlerin çalışanların yerini alacak teknolojilere daha fazla yatırım yapması ve dijital dönüşümün hızlanması beklenmektedir.^{108 109} Nitekim, McKinsey'nin dünya genelinde 800 şirket yöneticisiyle gerçekleştirdiği bir anket çalışması, COVID-19 döneminde otomasyonun, dijitalleşmenin ve iş dünyasında yaşanan diğer dönüşümlerin hızlandığını ortaya koymaktadır.¹¹⁰ Ankete katılan şirket yöneticilerinin %85'i dijitalleşmeyi, %67'si otomasyonu ve yapay zeka kullanımını bu dönemde hızlandırdıklarını belirtmiştir.

COVID-19 krizinin küresel tedarik zincirlerinde yaratacağı daralmaya ve güçlenmesi beklenen üretimin ülke sınırları içerisine dönme eğilimine otomasyonun da eşlik edeceği göz önünde bulundurulmalı, birinci bölümde ele alınan eğilimler, bir de bu mercek altında değerlendirilmelidir. Robotlar, kısa vadede değilse bile, orta-uzun vadede bir işin yurtiçinde yapılmasını başka ülkelerde yapmaktan daha ucuz kılar, düşük ücret avantajından yararlanan gelişmekte olan ülkelerin, yabancı yatırımı çekmek ve istihdam yaratmak için yeni politikalar geliştirmeleri gerekecektir.

¹⁰⁷ Mark Muro, Robert Maxim, ve Jacob Whiton, "The robots are ready as the COVID-19 recession spreads", *Brookings Institute*, 24 Mart 2020, <https://www.brookings.edu/blog/the-avenue/2020/03/24/the-robots-are-ready-as-the-covid-19-recession-spreads/>

¹⁰⁸ World Economic Forum, *COVID-19 could spur automation and reverse globalization – to some extent*.

¹⁰⁹ CFR State and Local Officials Webinar: COVID-19 and the Future of Work, <https://www.youtube.com/watch?v=DjaggPzL0Qk>

¹¹⁰ "What 800 executives envision for the postpandemic workforce", *McKinsey Global Institute*, 23 Eylül 2020, <https://www.mckinsey.com/featured-insights/future-of-work/what-800-executives-envision-for-the-postpandemic-workforce>

İşlerin hem niceliğini hem niteliğini arttırmak

Yukarıda detaylı bir şekilde ele alındığı üzere, COVID-19 krizi öncesinde işsiz olan yüz milyonlarca insana, işlerini kısa vadede geri alamayacak olan yüz milyonların daha eklenmesi beklenmektedir. 2008 krizinden sonra küresel işsizliğin, kriz öncesindeki düzeye dönmesinin uzun yıllar aldığı ve mevcut krizin ekonomileri 2008 krizinden çok daha derin bir şekilde sarstığı göz önünde bulundurulursa, COVID-19 kaynaklı istihdam kaybının kitleleri bir müddet gelirlerinden koparması muhtemel gözükmemektedir. Üstelik hâlihazırda, en azından geçiş sürecinde, istihdam için tehdit olarak görülen otomasyon dalgasının ivme kazanması beklenmektedir.

Sorun, yalnızca yüz milyonlarca insanın işsiz kalacak olması değildir. ILO'nun verileri, COVID-19 öncesi dönemde yaklaşık olarak her beş çalışandan birinin yoksulluk sınırının altında yaşadığını göstermektedir.¹¹¹ Özellikle düşük gelir grubundaki ülkelerde, işlerin çoğunluğu insani çalışma koşullarından ve makul bir ücret ödemekten çok uzaktadır. İşlerdeki artış, her zaman “insana yakışır işlerde” (*decent work*) artış anlamına gelmemektedir. ILO'nun pandemi öncesinde 2020-21 için yayınladığı tahminlerde, bu oranların iyileşmesi beklenmemektedir. Asgari ücretlerin artırılması firmaların daha fazla otomasyona yönelmesini teşvik edeceği için, reel ücretlerin artışında uzun süredir gözlemlenen durgunluğun vergilendirme sisteminde önemli bir değişikliğe gidilmeden düzelmesi muhtemel gözükmemektedir.¹¹² Bu projeksiyonlar, mevcut krizin ışığında yeniden değerlendirildiğinde ortaya daha da karamsar bir tablo çıkmaktadır.

Ekonomik ve sosyal istikrarı temin edebilmek için pandemi sonrası dönemde ekonomi politikalarını yeniden planlarken, hem işlerin sayısını, hem de niteliğini arttıracak politikalara yönelmek gerekmektedir. Bu noktada, Dani Rodrik ve Daron Acemoğlu gibi ekonomistler tarafından öne sürülen “iyi iş” kavramına göz atmak

¹¹¹ ILO, *World Employment and Social Outlook Trends 2019*

¹¹² Daron Acemoğlu, “What We Owe Essential Workers”, *Project Syndicate*, 6 Temmuz 2020, <https://www.project-syndicate.org/commentary/us-workers-need-higher-minimum-wage-new-tech-policy-by-daron-acemoglu-2020-07?barrier=accesspaylog>

faydalı olacaktır.¹¹³ ¹¹⁴ Dani Rodrik, orta sınıfın bir süredir giderek küçülmekte olduğunu ve yeni yaratılan işlerin çoğunluğunun düşük gelirli, güvencesiz işler olduğunu belirtmektedir. İyi iş ile kastedilen işler, insani bir gelir sağlayan, güvenceli, güvenli, çalışanların işveren karşısında pazarlık gücüne sahip olduğu ve keyfi işten çıkarmalara karşı korunduğu işlerdir. Küreselleşmenin ve teknolojinin etkisiyle işlerin polarizasyonu¹¹⁵ artmakta, iyi işler giderek azalmaktadır. Rodrik, bu güçlerin insan kontrolünden bağımsız dış faktörler olarak algılanmaması gerektiğini ve hem sosyal içermeyi hem de ekonomik büyümeyi hedefleyen politikaların mümkün olduğunu savunmaktadır.

Benzer şekilde Larry Summers, araştırmalarında çalışanların geçtiğimiz on yıllarda giderek güçsüzleştiğini ve düşük gelirli büyük kitleleri korumak için yalnızca gelirin yeniden dağıtım politikalarının yetmeyeceğini, üretim aşamasında güç dağılımının daha adaletli olmasını sağlayacak şekilde maaşlı çalışanların elinin güçlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır.¹¹⁶ Summers, bir zamanlar Amerika'daki her üç çalışandan birisi sendikalıyken bugün bu oranın %6'nın altına indiğine dikkat çekmekte, maaşlı çalışanların hissedarlar karşısındaki gücünün son 40 yılda eriyerek büyük ölçüde kaybaldığını vurgulamaktadır.

Yukarıda bahsi geçen araştırmalar çoğunlukla ABD iş gücü piyasalarındaki eğilimlere odaklansa da dünya genelinde benzer eğilimler gözlemlenmektedir.

¹¹³ Dani Rodrik ve Stefanie Stantcheva, "The Post-Pandemic Social Contract", *Project Syndicate*, 11 Temmuz 2020, <https://www.project-syndicate.org/commentary/new-social-contract-must-target-good-job-creation-by-dani-rodrik-and-stefanie-stantcheva-2020-06>

¹¹⁴ Daron Acemoğlu, "Policy Brief 13: It's good jobs, stupid", *econfp*, Haziran 2019, <https://econfp.org/policy-brief/its-good-jobs-stupid/>

¹¹⁵ Orta düzeyde beceri gerektiren işlerin sayısı azalırken düşük ve yüksek beceri gerektiren işlerin sayısının artması, işlerin polarizasyonu olarak adlandırılmaktadır: Micheal Boehm, "Job polarisation and the decline of middle-class workers' wages", *VoxEU*, 8 Şubat 2014, <https://voxeu.org/article/job-polarisation-and-decline-middle-class-workers-wages>

¹¹⁶ Lawrence H. Summers ve Anna Stansbury, "U.S. workers need more power", 29 Haziran 2020, <http://larrysummers.com/2020/06/29/u-s-workers-need-more-power/>

BÖLÜM 3: COVID-19 KRİZİNİN ÇEVRESEL PROBLEMLER VE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ İLE MÜCADELEYE ETKİSİ

COVID-19'un etkisiyle ekonominin yavaşlaması, özellikle çok nüfuslu ve endüstriyel bölgelerde ulaşım ve üretim faaliyetlerinin durması, pandeminin ilk aylarında küresel karbon salınımında İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana görülmemiş bir düşüşe sebep olmuştur.¹¹⁷ Nisan ayının ilk günlerinde günlük karbon emisyonu salınımı, 2019 yılının aynı dönemine kıyasla %17 düzeyinde bir düşüş göstermiştir.¹¹⁸ Ancak yaz aylarında kısıtlamaların büyük ölçüde ortadan kalkmasıyla birlikte karbon salınımı hızla artmaya başlamıştır.¹¹⁹ Çalışmalar, 2020 yılındaki karbon salınımının 2019 yılına kıyasla %4-7 düzeyinde daha düşük olacağını tahmin etmektedir.¹²⁰ Ancak geçmişteki örnekler, kriz zamanlarında endüstriyel üretimin yavaşlaması nedeniyle yaşanan bu türden düşüşlerin ardından karbon salınımının hızla artarak eskisinden daha yüksek düzeylere çıktığını göstermektedir.¹²¹ Dolayısıyla, eğer kalıcı ve kararlı politikalar uygulanmazsa, pandeminin bu anlamda yarattığı rahatlamamanın kısa süreli olacağı açıkça görülmektedir.

COVID-19 öncesi dönemde alınan önlemlerin ve hükümetler nezdinde verilen taahhütlerin 2015 Paris Antlaşması'nda koyulan hedefleri gerçekleştirmek için yeterli olmadığı göz önünde bulundurulduğunda, yukarıda bahsi geçen geçici rahatlamaya rağmen pandeminin yarattığı ekonomik şokun iklim mücadelesini nasıl etkileyeceği tartışmalara ve çeşitli endişelerin dillendirilmesine neden olmuştur. Örneğin pandeminin ilk aylarıyla birlikte ABD ve Çin'de çevreci politikaların bir kenara

¹¹⁷ Jeff Tollefson, "How the coronavirus pandemic slashed carbon emissions — in five graphs", *Nature*, 20 Mayıs 2020, <https://www.nature.com/articles/d41586-020-01497-0>

¹¹⁸ Corinne Le Quéré vd., "Temporary reduction in daily global CO2 emissions during the COVID-19 forced confinement", *Nature Climate Change* Vol. 10 (2020), 647–653, <https://www.nature.com/articles/s41558-020-0797-x>

¹¹⁹ Emma Newburger, "Carbon emissions sharply rebound as countries lift coronavirus restrictions", *CNBC*, 18 Temmuz 2020, <https://www.cnbc.com/2020/06/18/coronavirus-carbon-emissions-rebound-sharply-as-countries-states-open.html>

¹²⁰ "How the coronavirus pandemic slashed carbon emissions — in five graphs", *Nature*

¹²¹ "The Coronavirus Pandemic Has Caused Carbon Emissions To Drop. But That Likely Won't Last", *Time*, 9 Temmuz 2020, <https://time.com/5864374/coronavirus-carbon-emissions/>

bırakıldığı gözlemlenmektedir.^{122 123 124} IEA raporlarında, pandeminin etkisiyle bu yıl yenilenebilir enerji alanındaki yatırımlarda son 20 yılda görülen ilerlemenin aksine bir düşüş yaşanması ihtimali vurgulanmaktadır.¹²⁵ Çin'in ve Güneydoğu Asya'da üretim yapan Çinli şirketlerin, dünyadaki güneş paneli üretiminin %80-85'ine sahip olması, önceki bölümlerde tartışılan Çin'den uzaklaşma eğilimiyle birlikte düşünüldüğünde bu doğrultudaki endişeleri arttırmaktadır.¹²⁶ Ayrıca, toparlanma süreçlerini ve pandemi sonrası politikalarını iklim değişikliğiyle mücadeleyi merkeze almadan tasarımları durumunda, bu süreçten aşırı düzeyde borçlanmış ve finansal açıdan zayıflamış olarak çıkacak hükümetlerin daha sonra karbon emisyonlarını azaltacak atılımlar yapmalarının çok daha zor olacağı ve bu hayati küresel mücadeleyi kazanmanın imkansız hale geleceği düşünülmektedir.¹²⁷

Bilim insanlarının çalışmaları, karbon emisyonlarının azaltılamaması, çevre kirliliğinin ve kaynakların aşırı tüketiminin durdurulamaması durumunda, başka pandemiler de dahil olmak üzere insan hayatını, ekonomiyi, sosyal ve siyasi istikrarı olumsuz etkileyecek felaketlerin yakın gelecekte çok daha sık tekrarlanacağını ortaya koymaktadır.¹²⁸ Hem hükümetlerin hem de şirketlerin¹²⁹ iklim değişikliği kaynaklı riskleri daha yakından tanımaları ve felaketi sınırlamak için gerekli adımları COVID-

¹²² "The Trump Administration Is Reversing 100 Environmental Rules. Here's the Full List", *The New York Times*, 15 Temmuz 2020, <https://www.nytimes.com/interactive/2020/climate/trump-environment-rollbacks.html>

¹²³ China: Light-Duty: Emissions, Transport Policy, <https://www.transportpolicy.net/standard/china-light-duty-emissions/>

¹²⁴ Bununla birlikte, her ne kadar iklim karnesi çok kötü olsa da, salt çevreci bir duyarlılıkla değilse bile ekonomik açıdan kaçınılmaz olduğu ve Çin'in güvenlik ve teknoloji yarışı alanındaki hedefleri açısından karlı olduğu için Çin'de yeşil dönüşümün kaçınılmaz olduğunu savunanlar bulunmaktadır. Xizhou Zhou, "China's Inevitable Low-Carbon Future", *Project Syndicate*, 25 Eylül 2020, <https://www.project-syndicate.org/onpoint/china-low-carbon-future-development-goals-by-xizhou-zhou-2020-09>

¹²⁵ IEA, *The coronavirus pandemic could derail renewable energy's progress. Governments can help*, 4 Nisan 2020, <https://www.iea.org/commentaries/the-coronavirus-pandemic-could-derail-renewable-energy-s-progress-governments-can-help>

¹²⁶ A.g.e

¹²⁷ Mark Cliffe, "A Sustainable Recovery Must Be More Than Green", *Project Syndicate*, 10 Temmuz 2020, <https://www.project-syndicate.org/onpoint/how-to-make-the-covid19-recovery-sustainable-by-mark-cliffe-2020-06>

¹²⁸ David Wallace-Wells, "The Uninhabitable Earth", *New York Magazine*, Temmuz 2017, <https://nymag.com/intelligencer/2017/07/climate-change-earth-too-hot-for-humans.html>

¹²⁹ "Climate risk and response: Physical hazards and socioeconomic impacts", *McKinsey Global Institute*, 16 Ocak 2020, <https://www.mckinsey.com/business-functions/sustainability/our-insights/climate-risk-and-response-physical-hazards-and-socioeconomic-impacts>

19'un yarattığı sosyoekonomik problemlerle mücadele ederken atmaları gerekmektedir. Birçok makroekonomik göstergenin kötüye gittiği, işsizliğin ve işlerin niteliksizliğinin insan refahını tehdit ettiği bir ortamda, çevreci politikaların ekonomik refah pahasına kabul görmesi pek muhtemel gözükmemektedir. Ancak neyse ki bunlardan birisini hedeflemek, diğerinden vazgeçmeyi gerektirmemektedir.

G20 ülkelerinden seçilmiş 200'den fazla ekonomistle yapılan bir anket çalışmasına göre, iklim konusunda olumlu sonuçlar doğurmayı hedefleyen politikaların, bu konuda herhangi bir duyarlılık içermeyen politikalardan ekonomik sonuçları bakımından daha üstün olduğu düşünülmektedir.¹³⁰ Benzer şekilde, McKinsey'nin konuyla ilgili çalışmasında alıntılanan araştırmalar, yenilenebilir enerjiye yapılan yatırımların, fosil yakıtlara yapılan yatırıma kıyasla daha fazla istihdam yarattığına işaret etmektedir.¹³¹ COVID-19 öncesinde yayınlanmış olan çalışmalar da “yeşil yatırımların” istihdam ve gelir yaratmakta ihtiyaç duyulan atılımı sağlayabileceğini göstermektedir.¹³²

Uluslararası Enerji Ajansı'nın (IEA) IMF'nin katkılarıyla hazırladığı Sürdürülebilir İyileşme (*Sustainable Recovery*) başlıklı raporu, COVID-19'un ekonomik ve toplumsal etkilerini yönetmek amacıyla politika geliştiren hükümetlere hem ekonomik büyümeyi sağlayacak ve istihdam yaratacak, hem de daha dayanıklı ve daha temiz enerji sistemleri inşa edilmesine olanak tanıyacak bir plan sunmaktadır.¹³³ Raporun da vurguladığı üzere, karbon emisyonlarını azaltacak ve Paris Antlaşması'nın koyduğu hedefleri yakalamayı sağlayacak politikaların uygulandığı bir senaryo, bu türden politikaların uygulanmadığı senaryoya kıyasla daha fazla büyüme ve daha fazla istihdam yaratma potansiyeline sahiptir. IEA, öne sürdükleri Sürdürülebilir İyileşme Planı'nın

¹³⁰ Cameron Hepburn vd., “Will COVID-19 fiscal recovery packages accelerate or retard progress on climate change?”, *Oxford Review of Economic Policy*, Working Paper No. 20-02, 4 Mayıs 2020, <https://www.smithschool.ox.ac.uk/publications/wpapers/workingpaper20-02.pdf>

¹³¹ “How a post-pandemic stimulus can both create jobs and help the climate”, *McKinsey & Company*, 27 Mayıs 2020, <https://www.mckinsey.com/business-functions/sustainability/our-insights/how-a-post-pandemic-stimulus-can-both-create-jobs-and-help-the-climate>

¹³² UNCTAD, *Trade and Development 2019: Financing A Global Green New Deal*, https://unctad.org/system/files/official-document/tdr2019_en.pdf

¹³³ IEA, *World Energy Outlook Special Report: Sustainable Recovery*, Haziran 2020, <https://www.iea.org/reports/sustainable-recovery>

uygulanması durumunda önümüzdeki üç yıl boyunca yılda %1.1 daha fazla küresel büyüme ve yılda 9 milyon daha fazla istihdam yaratılabileceğini ortaya koymaktadır. Sierra Club tarafından yayınlanan bir rapor ise, yeşil dönüşümü de içeren bir ekonomik yenilenme modelinin sadece ABD’de 10 yıl boyunca yılda 9 milyon yeni iş yaratabileceğini öne sürmektedir.¹³⁴

Avrupa Yeşil Mutabakatı ve Sınırdaki Karbon Düzenlemesi

2050 yılı itibarıyla Avrupa’yı karbon-nötr bir kıta haline getirmeyi hedefleyen Avrupa Yeşil Mutabakatı (AYM, *European Green Deal*) bu doğrultuda atılmış önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir. İklim değişikliğiyle mücadeleyi en öncelikli gündem maddeleri arasına alan Ursula von der Leyen liderliğindeki Avrupa Komisyonu, karbon emisyonlarını 2030 yılına kadar %50-55 oranında azaltmanın yanı sıra atık üretimini sınırlandırmayı, doğal kaynakların tüketimini daha verimli hale getirmeyi ve biyoçeşitliliği korumayı hedefleyen, daha yeşil ve sürdürülebilir bir ekonomi modeli ortaya koyarak bu küresel mücadelede öncü bir rol üstlenmeyi amaçlamaktadır.¹³⁵ Yenilenebilir enerji üretimi, elektrikli araçların imalatı, binaların daha sürdürülebilir hale getirilmesi gibi yüksek teknoloji ihtiva eden atılımlar sayesinde istihdamı artırmayı ve büyümeyi tetiklemeyi hedefleyen bu model, aynı zamanda kaynakların tüketiminde verimliliği artırarak bu dönüşümü kısmen finanse etmeyi öngörmektedir. 2019 yılının Aralık ayında yaptığı konuşmasında “Yeşil Mutabakat bizim yeni büyüme stratejimizdir” diyen Ursula von der Leyen, dünyanın geri kalanına nasıl hem sürdürülebilir hem de rekabetçi olunabileceğini göstermeyi amaçladıklarını belirtmiştir.¹³⁶

Avrupa Komisyonu, iklim değişikliğiyle mücadelenin yalnızca çevre açısından değil, ekonomik ve sosyal istikrarın sürdürülebilirliği için de öncelikli gündem maddesi olması gerektiğini savunmaktadır. Birçok uluslararası organizasyonun ve dünyanın önde gelen

¹³⁴ “Millions of Good Jobs: A Plan for Economic Renewal”, *Sierra Club*, Mayıs 2020, <https://www.sierraclub.org/trade/millions-good-jobs-plan-for-economic-renewal>

¹³⁵ “What is the European Green Deal and will it really cost €1tn?”, *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/world/2020/mar/09/what-is-the-european-green-deal-and-will-it-really-cost-1tn#img-1>

¹³⁶ European Commission, *The European Green Deal sets out how to make Europe the first climate-neutral continent by 2050, boosting the economy, improving people's health and quality of life, caring for nature, and leaving no one behind*, 11 Aralık 2019, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/20n/ip_19_6691

danışmanlık şirketlerinin işaret ettiği gibi, World Economic Forum'un 2020 Küresel Riskler Raporu'nda da dünya ekonomisi için belirlenen en büyük risklerden ilk beşi, küresel ısınmayla ilgilidir.¹³⁷ Bu çerçevede, iklim değişikliğiyle mücadele tüm üye ülkelerin prensipte uzlaştığı soylu bir hedef olsa da, AB ülkeleri içerisinde bu doğrultuda uygulanmak istenen politikalara karşı çıkanlar da bulunmaktadır. Macaristan, Çekya ve Polonya gibi enerji kaynağı olarak kömürün önemli bir yer tuttuğu ekonomiler, tüm üye ülkelerin mutabık olmasını gerektiren kararlara muhalefet etmektedir.¹³⁸

Avrupa Birliği, üye ülkeler için iklim hedeflerine uymayı zorunlu tutmanın yanı sıra, ithal edilen mallar için de bir tür karbon sınır vergisi getirmeyi planlamaktadır.¹³⁹ Tasarım aşamasında bulunan Sınırda Karbon Düzenlemesi'nin (SKD) detayları henüz bilinmemekle birlikte öne çıkan üç model bulunmaktadır. Uygulamanın, yoğun karbon salınımına neden olan ürünlere yeni bir karbon gümrük vergisi getirilmesi; mevcut AB Emisyon Ticaret Sistemi'nin (ETS) güncellenerek ithal mallara da uygulanması ya da hem yerli üreticiyi hem de yabancı şirketleri etkileyecek biçimde Avrupa'da satılan mallara karbon vergisi getirilmesi biçiminde olacağı öngörülmektedir.¹⁴⁰ Bahsi geçen düzenleme ile hem sıfır-karbon hedefleri doğrultusunda üretim yaptıkları için maliyetleri yükselen yerli üreticilerin korunması, hem de AB'nin ticaret partnerlerinin yeşil ekonomiye geçişlerinin teşvik edilmesi hedeflenmektedir.¹⁴¹ AB Komisyonu, 2020 yılı sonuna kadar düzenlemenin ayrıntılarını belirleyerek duyuracağını açıklamıştır. ABD'deki 2020 Demokrat Parti Platformu da Kasım'daki Başkanlık seçimini Biden'ın kazanması durumunda, Paris İklim Antlaşması'na uymayan ülkelere ithal edilen mallara karbon vergisi uygulaması

¹³⁷ World Economic Forum, *Here's how Europe plans to be the first climate-neutral continent*, 7 Şubat 2020, <https://www.weforum.org/agenda/2020/02/europe-climate-change-new-green-deal/>

¹³⁸ "What is the European Green Deal and will it really cost €1tn?", *The Guardian*

¹³⁹ Francesco Guarascio ve Jonas Ekblom, "Explainer: What an EU carbon border tax might look like and who would be hit", *Reuters*, 10 Aralık 2019, <https://www.reuters.com/article/us-climate-change-eu-carbon-tax-explainer/explainer-what-an-eu-carbon-border-tax-might-look-like-and-who-would-be-hitUSKBN1YE1C4>

¹⁴⁰ A.g.e

¹⁴¹ Sam Morgan, "Moscow cries foul over EU's planned carbon border tax", *EURACTIV*, 27 Temmuz 2020, <https://www.euractiv.com/section/economy-jobs/news/moscow-cries-foul-over-eus-planned-carbon-border-tax/>

(*carbon adjustment fee*) planladıklarını belirtmiştir.¹⁴²

Avrupa Birliği Sınırdaki Karbon Düzenlemesi, biçimi ne olursa olsun, Türkiye'yi de yakından ilgilendirmektedir. Nitekim, T.C. Ticaret Bakanlığı, söz konusu düzenlemelerden en çok etkilenmesi beklenen enerji yoğun ve kaynak yoğun sektörlerle alınması gereken önlemleri görüşmek üzere Mart ayında istişare toplantıları gerçekleştirmiştir.¹⁴³ Ancak, Türkiye'nin iklim hedeflerinin, Paris İklim Antlaşması tarafından belirlenen hedeflere kıyasla yetersiz olduğu ve Türkiye'nin kömüre dayalı enerji üretiminin gittikçe arttığı göz önünde bulundurulursa, yalnızca belirli sektörlerdeki üretimin daha sürdürülebilir hale getirilmesi değil, tüm ekonominin daha iklim ve çevre dostu politikalarla yönetilmesi gerekli gözükmektedir.¹⁴⁴

Yeşil Dönüşüm ve Türkiye

Yeşil ekonomiye geçiş için gerekli kaynakları yaratmak gelişmekte olan ekonomiler için daha zorlu görülse de bunun mümkün (ve sonuçları bakımından daha kârlı) olduğunu gösteren çok sayıda araştırma bulunmaktadır.¹⁴⁵ TÜSİAD tarafından yakın zaman önce yayınlanan bir rapor, Türkiye'de sera gazı emisyonlarını azaltmanın ekonomik etkileri üzerine 2003-2018 yılları arasında yapılmış akademik çalışmaların bir özetini sunmaktadır.¹⁴⁶ Bu çalışmalar arasında en güncel olan ve Sevil Acar, Ebru Voyvoda ve Erinc Yeldan tarafından 2018 yılında yayınlanan çalışma, Türkiye örneği üzerinden yeşil ekonomiye geçişin makroekonomik genel denge analizini yapmakta ve sürdürülebilir büyümeye

¹⁴² 2020 Democratic Party Platform, 21 Temmuz 2020, sayfa 47, <https://www.demconvention.com/wp-content/uploads/2020/07/2020-07-21-DRAFT-Democratic-Party-Platform.pdf>

¹⁴³ "Avrupa Yeşil Mutabakatı Sınırdaki Karbon Düzenlemesi", ATSO, 27 Mart 2020, <http://www.atso.org.tr/detay/2/2/1/7637/avrupa-yesil-mutabakatı-sınırdaki-karbon-duzenlemesi.html>

¹⁴⁴ Halil Agah, "COVID-19 Salgını ile Avrupa Yeşil Anlaşması'nın ilişkilendirilmesi", TEPAV, 27 Haziran 2020, https://www.tepav.org.tr/tr/blog/s/6723/COVID-19+Salgini+ile+Avrupa+Yesil+Anlasmasi___nin+iliskilendirilmesi

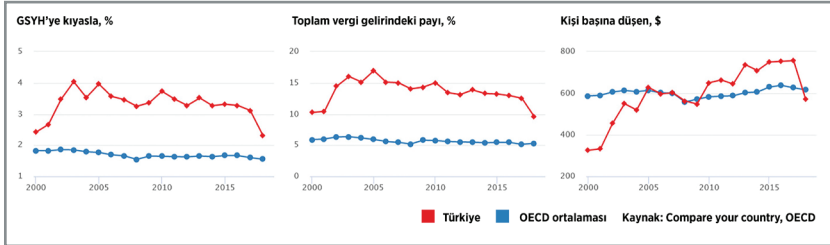
¹⁴⁵ IDB ve ILO'nun karbon-nötr bir ekonomiye geçişin Latin Amerika ve Karayipler'de 15 milyon yeni iş yaratabileceğini gösteren çalışması örnek olarak gösterilebilir: *Jobs in a net-zero emissions future in Latin America and the Caribbean*, 2020, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---americas/---ro-lima/documents/publication/wcms_752069.pdf

¹⁴⁶ "Ekonomik Göstergeler Merceğinden Yeni İklim Rejimi Raporu", TÜSİAD, Eylül 2020, Sayfa 27-38, <https://tusiad.org.tr/yayinlar/raporlar/item/10633-ekonomik-gostergeler-merceginden-yeni-i-klim-rejimi-raporu>

yönelik politika önerileri geliştirmektedir.¹⁴⁷ Bu çalışmaya göre, fosil yakıtlara verilen devlet desteğinin yenilenebilir enerjiye ve enerji verimliliğini arttıracak teknolojilere yönlendirilmesi yalnızca karbon emisyonlarında önemli bir azalmayı değil; işlerin olağan seyrinde devam ettiği senaryoya kıyasla büyüme, istihdam ve merkezi yönetim bütçe dengesinde de daha olumlu bir tabloyu beraberinde getirmektedir.

Aynı çalışmada karbon vergisinin gerekli olduğu ancak tek başına yeterli olmadığı vurgulanmaktadır. Çalışmaya göre, Türkiye'deki çevresel vergilerin GSYH'a oranının 2004-2014 yılları arasında OECD ortalamasına kıyasla çok daha yüksek oranlarda seyrettiği ancak karbon emisyonlarında istenen düşüşün yaşanmadığı görülmektedir.¹⁴⁸ Alternatiflere yatırım yapılmaması durumunda, yüksek karbon vergisi hükümetin vergi gelirini arttırmak ve üretim maliyetlerini yükseltmek dışında kayda değer bir netice vermemektedir. Öte yandan, bahsi geçen verilerin güncel tablosuna bakıldığında, Türkiye'deki çevresel vergilerin GSYH'a oranında ve toplam vergi gelirleri içerisindeki payında 2017 yılından sonra keskin bir düşüş yaşandığı gözlemlenmektedir.

Şekil 4: Türkiye'de çevresel vergilerin GSYH'a, vergi gelirlerine ve kişi başına düşen oranları, OECD karşılaştırmalı, 2000-2018¹⁴⁹

Yukarıda bahsi geçen TÜSİAD raporu, Sınırdan Karbon Düzenlemesinin Türkiye'ye getireceği ek maliyetleri hesaba katarak literatürde kendinden önceki çalışmalardan farklı bir baz

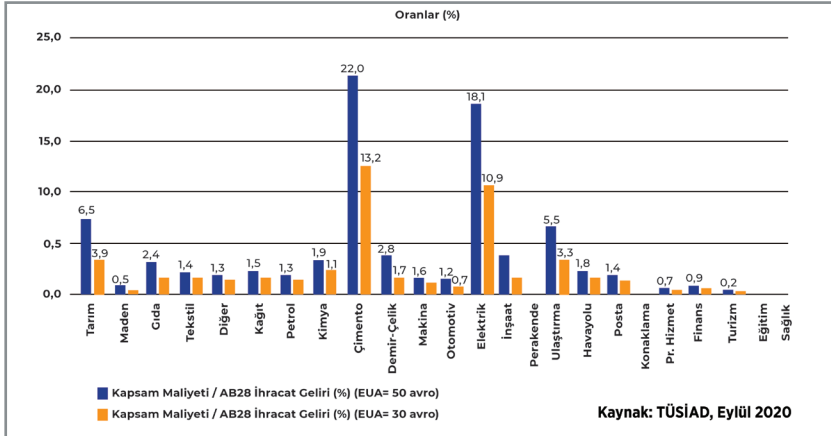
¹⁴⁷ Sevil Acar, Ebru Voyvoda ve Erinç Yeldan, *Macroeconomics of Climate Change in a Dualistic Economy: A Regional General Equilibrium Analysis*, (London: AP/Elsevier, 2018).

¹⁴⁸ A.g.e, sayfa 79.

¹⁴⁹ Kaynak: Compare your country by OECD, Environmentally related tax revenue, <https://www1.compareyourcountry.org/environmental-taxes/en/0//trend//OECD+TUR>. Tüm ülkelerin ilgili verileri için: OECD, Environmental Taxation, <https://www.oecd.org/environment/tools-evaluation/environmentaltaxation.htm>

patikayı esas almaktadır.¹⁵⁰ Buna göre, yeni iklim rejimine vakitlice uyum sağlamamanın bedeli, önceki çalışmaların işaret ettiğinden çok daha yüksek gözükmemektedir. Özellikle, AB28 bölgesine ihracatımızda çok önemli bir yer tutan ve karbon salınımı çok yüksek olduğu için gelecek olan düzenlemelerden en büyük oranda etkilenecek olan otomotiv, makina, demir-çelik, tekstil ve çimento gibi sektörlerde köklü bir dönüşüm elzemdir. TÜSİAD'ın raporundan alınan aşağıdaki tablo, SKD'den sonra AB'ye ihracatın olası vergi maliyetini sektörler bazında göstermektedir. Ancak sektörlerin kendi içerisinde dönüşmesi yeterli değildir. SKD'nin getireceği ek maliyetlerden korunmak için bütün bir ekonominin dönüşmesi, elektriğin yenilenebilir kaynaklardan üretilmesi gerekmektedir.

Şekil 5: AB'ye ihracatın olası sektörel vergi oranı¹⁵¹

Türkiye'nin yenilenebilir enerjiye ve enerji verimliliğine yönelik yatırımlarında son yıllarda önemli bir artış gözlenirse de, elektrik üretiminde yerli kömür kullanarak kendine yeterliliğini arttırmayı hedefleyen enerji politikaları Türkiye'nin karbon emisyonlarını azaltma konusunda belirlenen standartları yakalamasına engel olmaktadır.¹⁵² Dünya genelinde kömüre dayalı enerji üretiminde

¹⁵⁰ "Ekonomik Göstergeler Merceğinden Yeni İklim Rejimi Raporu", TÜSİAD

¹⁵¹ A.g.e, sayfa 14. Tabloda turuncu ile gösterilen bar, karbonun ton fiyatının 30 Avro (Avro/tCO2e) olduğu güncel senaryoyu, mavi olan bar ise SKD devreye girdikten sonra yükselmeye beklenen 50 Avro/tCO2e senaryosunu göstermektedir.

¹⁵² Kieran Mulvaney, "Climate change report card: These countries are reaching targets", *National Geographic*, 19 Eylül 2019, <https://www.nationalgeographic.com/environment/2019/09/climate-change-report-card-co2-emissions/>

2016'dan beri net bir düşüş yaşanırken,¹⁵³ Türkiye 2019 yılı itibarıyla Çin'den sonra en fazla inşaat öncesi aşamada kömürlü termik santral projesi bulunan ülke konumuna gelmiştir.¹⁵⁴ Araştırmalar, giderek ucuzlayan yenilenebilir enerji teknolojilerinin, kömürden daha ucuz hale gelmeye başladığını ve kömürlü termik santrallerin ekonomik olarak avantajlı bir kaynak olmaktan giderek uzaklaştığını göstermektedir.¹⁵⁵

Türkiye'nin linyite dayalı elektrik üretimi yerine yenilenebilir enerji teknolojilerine daha fazla yatırım yapması; ülke genelinde hava kirliliğini azaltarak yaşam kalitesini arttıracak, ülke olarak sera gazı salınımını azaltmasını sağlayacak, yeni istihdam alanları yaratacak, bu teknolojileri ihraç edebilmesi ve doğalgaz ithalatını azaltabilmesi durumunda ithalat-ihracat dengesine olumlu bir şekilde yansıyacak çok avantajlı bir hamle olarak görülmektedir.¹⁵⁶ Türkiye, ilaveten, coğrafi konumu sayesinde güneş enerjisi bakımından avantajlı Orta Doğu ülkeleri ve rüzgar enerjisi bakımından avantajlı Kafkas ülkeleri için yenilenebilir enerji teknolojileri bakımından bir üretim üssü olma potansiyeline sahiptir.¹⁵⁷

Mevcut enerji kaynaklarını yenilenebilir olanlarla değiştirirken binaların, üretim tesislerinin, makinaların ve elektrikli aletlerin enerji verimliliğini arttırmak hem Avrupa Yeşil Mütabakatı kapsamında, hem de konuyla ilgili yayınlanan hemen her çalışmada vurgulanan bir diğer husustur. Bu mesele, üç farklı açıdan önem arz etmektedir. İlki, enerji verimliliğinin sağlanması enerji maliyetini düşürerek yaşanacak dönüşümün kısmen finanse edilmesine olanak sağlayacağı içindir. İkincisi, yoğun olarak AB ülkelerine ihracat yapan sektörlerde üreticiler, enerji verimliliği ve sürdürülebilirlik

¹⁵³ Global Energy Monitor/ Sierra Club / Greenpeace / CREA / CAN, *Yükseliş ve Çöküş 2020: Küresel Kömürlü Termik Santral Takibi*, Mart 2020, <http://www.caneurope.org/docman/turkey/3593-yuekselis-ve-coekues-2020-kueresel-koemuerlue-termik-santral-takibi/file>

¹⁵⁴ "Dünyada planlanan kömürlü termik santral sayısı 4 yıldır azalıyor", *Sivil Alan*, Mart 2020, <https://sivilalan.com/2020/03/27/yeni-rapor-dunyada-planlanan-komurlu-termik-santral-sayisi-4-yildir-azaliyor/>

¹⁵⁵ "How to waste over half a trillion dollars: The economic implications of deflationary renewable energy for coal power investments", *Carbon Tracker*, 12 Mart 2020, <https://carbontracker.org/reports/how-to-waste-over-half-a-trillion-dollars/>

¹⁵⁶ Türkiye'nin Ağustos 2020'de Karadeniz'de keşfettiğini duyurduğu doğalgaz rezervi, Türkiye'nin 6 yıllık doğalgaz ihtiyacına karşılık gelmektedir. Dış ticaret dengesini bir süreliğine olumlu etkileyecek olan bu gelişme tek başına Türkiye'nin enerji bağımlılığını sonlandıracak nitelikte değildir: "Doğal gaz bulundu: Karadeniz'deki gaz keşfi Türkiye'yi nasıl etkiler?", *BBC Türkçe*, 22 Ağustos 2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-53868045>

¹⁵⁷ 21 Mayıs 2020, Fatih Birol ile Çevrimiçi Toplantı

(ürün dayanıklılığı, geri dönüştürülmüş materyallerin kullanımı, çevre ve karbon ayak izinin azaltılması vb.) açısından eskisinden daha yüksek standartlara tabi tutulacaktır ve söz konusu sektörler bu değişikliklere kendilerini ne kadar erken hazırlarsa, rekabet avantajları o kadar güçlenecektir. Üçüncüsü, bu dönüşüm birçok binanın ve üretim tesisinin kısmen yenilenmesini içereği için yeni yatırım ve istihdam alanları açma potansiyeline sahiptir. İnşaat sektörümüzün vakit kaybetmeden sürdürülebilir materyallerin üretimine yatırım yapması yalnızca Türkiye içerisinde değil, çevresinde de yaşanacak bu dönüşüm sırasında birçok yerli firma için çeşitli olanakları doğuracaktır.

Yeşil dönüşüm kapsamında anılması gereken bir diğer konu ise, karbon salınımını azaltmayan ülkelerin önümüzdeki dönemde Batı kaynaklı uluslararası fonlara erişimde yaşaması muhtemel olan zorluklardır. TÜSİAD'ın raporunda da vurgulandığı üzere, COVID-19 sonrası dönemde kamunun finansman bulması çevre politikaları konusundaki karnesiyle yakından ilişkili olacak gibi gözükmektedir.¹⁵⁸ Örneğin Avrupa Komisyonu, AYM Belgesi'nde önümüzdeki dönemde ticaret anlaşmaları için Paris Antlaşması'nı esas unsur olarak değerlendireceğini belirtmektedir.¹⁵⁹

İlk bölümde cevap aradığımız “tedarik zincirleri yer değiştirirken Türkiye alternatif olabilir mi?” sorusu tüm bunların ışığında yeniden değerlendirildiğinde, ilgili çevre politikalarının uygulanması, diğer tüm politika önerilerinden önce gelen bir gerek koşul olarak ortaya çıkmaktadır. Bu dönüşüm, yalnızca yeni yatırımlar çekmek için değil, mevcut ihracatımızı korumak için de hayati önem arz etmektedir. Benzer şekilde, ikinci bölümde detaylandırılan istihdam meselesinin çözümü kamu yatırımlarını gerektirmektedir.¹⁶⁰ Çalışmalar, kamunun getirecekleri (ve aksi halde götürecekleri) bakımından yatırımlarını öncelikli olarak yönlendirmesi gereken alanın AYM ile uyumlu, kapsamlı bir yeşil dönüşüm olduğuna işaret etmektedir. Üstelik iklim ve çevre alanında başlatılacak geniş

¹⁵⁸ “Ekonomik Göstergeler Merceğinden Yeni İklim Rejimi Raporu”, *TÜSİAD*, sayfa 58: “Kalkınma finansmanı kuruluşlarının iklim farkındalığını daha görünür hale getirmesi, Paris Antlaşması ile uyumu gözetebileceklerini belirtmeleri, bu kuruluşlardan borçlanma talebinde bulunacak her finansal oyuncuyu etkileyecektir.”

¹⁵⁹ A.g.e, sayfa 58.

¹⁶⁰ Bu madde, IMF'nin Eylül ayında yayınladığı *Fiscal Monitor* raporunda da vurgulanmaktadır: <https://www.imf.org/en/Publications/FM/Issues/2020/09/30/october-2020-fiscal-monitor>

çaplı bir iş birliği, Avrupa Birliği ile pozitif bir gündem oluşturmak ve tıkanan diyalog yollarını açmak açısından da kıymetli bir rol üstlenme potansiyeline sahiptir. Bu doğrultuda vakit kaybetmeden aksiyon almak, Türkiye'nin uluslararası itibarına da olumlu bir katkıda bulunacaktır.

Kısacası, pandemi sürecinde devletlerin toparlanmayı desteklemek amacıyla uyguladığı politikalarda iklim perspektifinin de göz önüne alınması önem arz etmektedir. Bu yönde küresel bir eğilim olduğu gözlemlenmekte ve bu bir tercihten ziyade zorunluluk olarak görülmektedir. Yakın dönemde hem IMF'nin hem de gelişmiş ülke merkez bankalarının pandemi sürecinde artan kamu harcamalarında “yeşil toparlanma” vurgusu ön plana çıkmaktadır. Türkiye'nin de gecikmeden bu sürece katılması ve yeşil ekonomi doğrultusunda gerekli adımları atması gerekmektedir. Yeşil ekonomiye geçiş, iş gücü piyasasını da önemli ölçüde yeniden şekillendireceğinden mevcut iş gücünün bu alana adapte olması kritik önemde olacaktır. Bu nedenle yeşil ekonominin gereklerini dikkate alan, beşeri ve fiziksel yatırımları destekleyici yönde atılacak adımlar fayda sağlayacaktır.

SONUÇ NİYETİNE

Bu çalışmada, COVID-19 kriziyle birlikte bir kez daha küresel gündemi meşgul eden, kısa ve uzun vadede kritik öneme sahip üç temel konudaki tartışmaların genel hatları ele alınmış ve bu tartışmaların Türkiye'ye yansımaları değerlendirilmiştir. Bu çalışmanın sınırlı imkanları içerisinde dikkat çekilen her bir husus kapsamlı araştırmalarla ayrıca ele alınmayı hak etmektedir. Bazılarına daha önce metin içerisinde de yer verdiğimiz, bu tartışmalar kapsamında öne çıkan politika önerileri aşağıda sıralanmıştır:

- COVID-19 krizinin gelişmekte olan ülkeler için beraberinde getirdiği en büyük güçlüklerden birisi, krizin etkileriyle mücadele edebilmek için hızla alınması gereken önlemler ile uzun vadeli stratejiler arasında bir denge kurmanın kısıtlı kaynaklar nedeniyle güçleşiyor olmasıdır. Türkiye'nin de COVID-19 sonrası ekonomi politikalarını belirlerken yalnızca kısa vadeli çözümlere odaklanmaması, pandemi sonrası dünyada doğacak “uzun vadeli” fırsatları değerlendirmesi, bir süredir karşı karşıya olduğu ekonomik zorlukları yenmesi için elzemdir.
- COVID-19 sonrası dönemde katma değeri ve potansiyeli yüksek sektörler arasından önceliklendirilecek sektörler tespit edilmeli, bu sektörlerle yatırımı arttıracak ve avantaj sağlayacak stratejiler geliştirilmelidir. **Türkiye'nin bu değişim sürecinde hangi ürün ve ürün gruplarında öne çıkabileceği, coğrafi olarak kendine yakın ve iktisadi yapı olarak uygun pazarlarda konumunu nasıl güçlendirebileceği tespit edilmelidir.** Kısa vadeli iyileşme için de sektör odaklı canlandırma paketlerinin tasarlanması, pandemiye yönelik olarak geliştirilen makro modellerde en etkili araç olarak öne çıkmaktadır.
- Ancak, sektörel teşvikler her ne kadar gerekli ve etkili araçlar olsa da, **genel olarak yatırım ortamı iyileştirilmeden ve yatırımcılardaki güven tesis edilmeden istenen sonuçların elde edilmesi muhtemel gözükmemektedir.** Hukukun üstünlüğü ve eşit rekabet koşullarının sağlanması, vergi politikalarının ve teşvik sistemlerinin yatırımları özendirerek şekilde yeniden düzenlenmesi gibi hususlar, yalnızca doğrudan yabancı yatırımı çekmek için değil, sermayenin oldukça akışkan olduğu böyle bir dönemde yerli yatırımcıyı ülkede tutmak için de elzemdir.

- **Türkiye'nin yabancı yatırım çekmek ve ticari ilişkilerini güçlendirmek için geliştireceği iktisadi politikaların yanı sıra özellikle Avrupa Birliği ülkeleriyle ilişkilerini iyileştirerek son yıllarda zedelenmiş olan güven ilişkisini tazelemesi gerekmektedir.** Zira AB ülkeleri, hem halihazırdaki en önemli ticaret partnerlerimiz olmaları hem de potansiyel yatırımcılar olmaları bakımından Türkiye'nin öncelik listesinde yer almalıdır.
- Türkiye'nin güçlü olduğu sektörlerde hammadde ve ara malların önemli bir kısmı ithal edilmektedir. Türk Lirası'ndaki değer kaybının durdurulması ve kurda istikrarın sağlanması, ithal ürünlerle imalat yapan sektörlerin korunması için büyük önem arz etmektedir.
- Hem benzer kriz anlarına hazırlıklı olmak için hem de ithalat-ihracat dengesine olumlu yansıtacağı için bazı stratejik sektörlerde üretimi güçlendirme ve yerelleştirme vurgusu yapılmaktadır. Bu sektörler arasında aşı, ilaç ve tıbbi cihaz/malzeme de yer almaktadır. Çoğu sektörde olduğu gibi, ilaç alanında yerli üretimi güçlendirmek ve ekonomik olarak avantajlı kılmak Ar-Ge yatırımlarının yanı sıra gerekli insan kaynağını yetiştirmeyi, bilimsel altyapıyı ve üretim kapasitesini güçlendirmeyi gerektirmektedir. Bu bağlamda, ilk etapta ekonomik kaynakların sıfırdan kurulacak tesislere aktarılması yerine halihazırda var olan üretim alanlarının kapasitelerinin geliştirilmesi ve daha verimli bir şekilde kullanılması kısa ve orta vadede daha olumlu sonuçlar verecek bir politika olarak değerlendirilmektedir. Mevcut yatırımların yeni oluşan alanlarda da değerlendirilmesi faydalı olacaktır. Aynı zamanda kamu, özel sektör ve üniversiteler arasındaki iş birliğinin desteklenmesi ve koordinasyonun sağlanması gerekmektedir. Sektörün ihtiyaçlarını gözeterek yerli üretimi güçlendirmeye yönelik stratejiler geliştirecek; mevzuatların hedefe yönelik şekilde güncellenmesi için faaliyet gösterecek; ilaç, aşı ve tıbbi malzeme sektörlerindeki yerli şirketlere bilgi ve yönlendirme sağlayacak bir üst kurumun oluşturulması, bu konudaki çalışmaları hızlandıracak bir hamle olarak öne çıkmaktadır.
- Kendine yeterlilik ve tedarik güvenliği bağlamında öne çıkan sektörlerden bir tanesi de tarım ve gıda sektörleridir. Türkiye'nin bu doğrultudaki kapasitesinin doğru ürün

demetlerine yönlenebilmesi için uzun vadeli bir perspektiften öngörülebilir politika setlerinin oluşturulması ve anlatılması, tarım girişimcilerinin yönünü bulmasında fayda sağlayacaktır. Tarım girişimcilerinin gençleştiğine işaret eden veriler, bu alanda değişim ve dönüşüme açık bir yapıya yönelik sinyaller olarak yorumlanabilir. Bu doğrultudaki fırsatlar değerlendirilerek akıllı tarım teknolojilerinin geliştirilmesi ve uygulanması teşvik edilmeli; iyi tarım uygulamaları desteklenmeli, verim açığını kapamaya yönelik uygulamalar geliştirilmelidir. Küresel ısınmayla ilişkili olarak bilim insanlarının ortaya koyduğu riskler göz önünde bulundurulmalı; su kaynaklarının, tarım alanlarının ve meraların korunmasına yönelik yürütülen politikalar güçlendirilmeli ve sürdürülebilirlik ilkesi gözetilmelidir. Hem kriz durumlarında daha hazırlıklı olmak, hem de sektörü güçlendirmek için gıda değer zincirinin takibini güçlendirecek teknolojiler geliştirilmeli ve kullanılmalıdır. Tarım teknolojilerindeki gelişmenin üretim süreçlerine entegre edilmesi ve temel tarımsal girdilerde ithalat yoğunluğunun azaltılmasına yönelik politikaların sonuçları da bu alandaki gelişimi hızlandırmaya katkı sunacaktır.

- Raporda da sözü edildiği üzere, dijitalleşme COVID-19 krizi ile birlikte daha da ivme kazanmaktadır. Dijital dönüşüme uygun hukuki altyapının düzenlenmesi, fiziki altyapının geliştirilmesi, otomasyon ve blockchain gibi teknolojilerin verimliliği ve üretim sürecinin dayanıklılığını arttırmak için devlet tarafından teşvik edilmesi gereklidir. Bu aynı zamanda, gelişen teknolojileri kullanabilme ve üretebilme bakımından yetkin iş gücünün yetiştirilmesi için mesleki eğitim politikalarının güçlendirilmesini de gerektirmektedir. Birinci bölümde bahsi geçen otomotiv örneğinde olduğu gibi, katma değeri yüksek sektörler giderek daha fazla yüksek teknoloji ihtiva etmektedir. Bu bağlamda, teşvikleri ve yatırımları emek-yoğun sektörlerle kısıtlamayıp teknoloji-yoğun sektörlerle yatırım çekmeyi hedefleyen atılımlarda bulunmak, orta ve uzun vadede birçok makroekonomik göstergenin iyileşmesi için fırsat olabilir. **Ancak dijitalleşmeyi teşvik ederken bu sürecin bir parçası olan otomasyonun iş gücü piyasaları üzerindeki etkisi gözetilmeli, istihdamı koruyacak sosyal ve ekonomik politikalar eş zamanlı olarak geliştirilmelidir.**

- Dijitalleşmenin desteklenmesi, genç ve eğitimli nüfusumuzun girişimcilikleriyle ekonomik fırsatlardan istifade edebilmeleri bakımından da faydalı olacaktır. Bu bağlamda dijital dayalı ve katma değeri yüksek iş modellerinin yaygınlık kazanabilmesi için politika çerçevesi gözden geçirilmeli ve gerek uluslararası gerek yerli yatırımcıların bu alanlara daha kolaylıkla yatırım yapmalarını sağlayacak adımlar atılmalıdır. Politika çerçevesinin öngörülebilir olması ve katılımcı süreçlerle oluşturulması tartışmasız büyük önem taşımaktadır.
- **Türkiye’nin, AB Yeşil Mutabakatı kapsamında daha yeşil bir ekonomi için hamle yapması, hem Avrupalı yatırımcıları kendisine çekmek hem de AB ile ilişkilerine yeni bir soluk getirmek bakımından faydalı olacaktır. Bu husus, değerlendirilmesi gereken bir fırsattan da öte bir zorunluluk olarak öne çıkmaktadır.** Zira AB ekonomilerinin bu dönüşüme başlamaları, ihracatının yarısını bu ekonomik gruba yapan, doğrudan yatırımının büyük çoğunluğunu bu gruptan bulan bir ülke için yeni bir reform hamlesini gerekli kılmaktadır. Anılan reform programı iklim değişikliği hedefi doğrultusunda dönüşecek Avrupa temelli üretim yapısında Türkiye’nin daha yüksek bir pay alabilmesini hedeflemelidir. Bu nedenle daha önceki bölümlerde belirtilen eylemlerin yanı sıra, Türk sanayine dair anılan dönüşümün yol haritası çıkarılmalı; bu dönüşümün finansmanı için Türkiye’nin uluslararası alanda izleyeceği politikaya dair öneriler oluşturulmalıdır. Türkiye’nin bu süreci daha sürdürülebilir ama aynı zamanda daha rekabetçi bir üretim yapısı ile tamamlanması hedeflenmelidir.
- Türkiye’nin daha yeşil bir ekonomi için atılım yapması, yalnızca ihracatını korumak ve iklim hedeflerini gerçekleştirmek için değil, istihdam alanları yaratmak ve sürdürülebilir büyümeyi sağlamak için de elzemdir.
- Ekonomik ve sosyal istikrar için kritik öneme sahip olan işsizlikle mücadele konusu, “iyi işler” perspektifinden değerlendirilmelidir. Genç ve kadın işsizliği ile mücadele için gerekli mekanizmalar ivedilikle oluşturulmalı, istihdamın artırılması için sürdürülebilir büyüme oranlarını hedefleyen kamu yatırımları planlanmalıdır.
- Pandemi sonrası dönemde kriz yönetiminden ziyade

risk yönetimini önceliklendiren sürdürülebilir yönetim modelleri geliştirmek gerekecektir. Karşılaşılabilecek krizlere (doğal afet, sağlık, iklim felaketleri, çatışmalar, finansal şoklar) karşı risk yönetimi planları geliştirmek ve bu planların paydaşlarla ve vatandaşlarla iletişimini şeffaf bir biçimde sürdürmek; kaynağı ne olursa olsun bir sonraki krizin en az hasarla atlatılmasını sağlayacaktır.

- COVID-19 sonrası dönemde yatırım ve satın alma tercihleri yapılırken, ülkeler arasındaki ilişkilerin her zamankinden daha önemli olması beklenmektedir. Bu sebeple barışçıl ve dengeli bir dış politika sürdürmek, ticari ilişkilerin korunması ve geliştirilmesi için kritik bir öneme sahip olacaktır.
- Her ne kadar bu konudaki ileriye dönük tahminler çeşitli ve çelişkili olsa da, küresel alanda kutuplaşmanın ve bölgeselleşme eğilimlerinin artması durumunda Türkiye'nin tutarlı ve istikrarlı bir dış politikaya olan ihtiyacı ön plana çıkacaktır.

Şekil Listesi

- ŞEKİL 1 Çalışılan saat başına üretkenlik, 1970-2017
- ŞEKİL 2 2020'nin ikinci yarısı için (Ç4) dünya genelinde çalışılan saatlerde öngörülen kayıp (%)
- ŞEKİL 3 Pandeminin ilk iki ayında işlerini kaybeden gençlerin oranı
- ŞEKİL 4 Türkiye'de çevresel vergilerin GSYH'a, vergi gelirlerine ve kişi başına düşen oranları, OECD karşılaştırmalı, 2000-2018
- ŞEKİL 5 AB'ye ihracatın olası sektörel vergi oranı

Kaynakça

“400’ün üzerinde ithal ürüne ilave gümrük vergisi getirildi”, *Bloomberg HT*, 28 Haziran 2020, <https://www.bloomberght.com/400-un-uzerinde-ithal-urune-ilave-gumruk-vergisi-getirildi-2258894>

“Avrupa Yeşil Mutabakatı Sınırdaki Karbon Düzenlemesi”, *ATSO*, 27 Mart 2020, <http://www.atso.org.tr/detay/2/2/1/7637/avrupa-yesil-mutabakati-sinirda-karbon-duzenlemesi.html>

“Bakan Varank: Covid-19’a karşı çok önemli bir ilacı ürettik”, *Sözcü*, 12 Haziran 2020, <https://www.sozcu.com.tr/2020/gundem/bakan-varank-covid-19a-karsi-cok-onemli-bir-ilaci-urettik-5870057/>

“Climate risk and response: Physical hazards and socioeconomic impacts”, *McKinsey Global Institute*, 16 Ocak 2020, <https://www.mckinsey.com/business-functions/sustainability/our-insights/climate-risk-and-response-physical-hazards-and-socioeconomic-impacts>

“Covid-19 impact: 50% of global youth depressed, 17% out of jobs, says ILO”, *Business Standard*, 13 Ağustos 2020, https://www.business-standard.com/article/current-affairs/covid-19-impact-50-of-global-youth-depressed-17-out-of-jobs-says-ilo-120081200580_1.html

“Doğal gaz bulundu: Karadeniz’deki gaz keşfi Türkiye’yi nasıl etkiler?”, *BBC Türkçe*, 22 Ağustos 2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-53868045>

“Down but not out? Globalisation and the threat of Covid-19”, *The Economist Intelligence Unit*, 2020, <https://www.eiu.com/n/campaigns/down-but-not-out-globalisation-and-the-threat-of-covid-19/>

“Dünyada planlanan kömürlü termik santral sayısı 4 yıldır azalıyor”, *Sivil Alan*, Mart 2020, <https://sivilalan.com/2020/03/27/yeni-rapor-dunyada-planlanan-komurlu-termik-santral-sayisi-4-yildir-azaliyor/>

“Ekonomik Göstergeler Merceğinden Yeni İklim Rejimi Raporu”, *TÜSİAD*, Eylül 2020, <https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/10633-ekonomik-gostergeler-merceginden-yeni-i-klim-rejimi-raporu>

“From thinking about the next normal to making it work: What to stop, start, and accelerate”, *McKinsey & Company*, 15 Mayıs 2020, <https://www.mckinsey.com/featured-insights/leadership/from-thinking-about-the-next-normal-to-making-it-work-what-to-stop-start-and-accelerate>

“Genç işsizliği yüzde 27 ile rekor kırdı”, *BBC Türkçe*, 15 Ekim 2019, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-50054225>

“Global Outlook: bleak picture for international commerce”, *The Economist Intelligence Unit*, 24 Eylül 2020, <https://www.eiu.com/n/global-outlook-bleak-picture-for-international-commerce/>

“Has covid-19 killed globalisation?”, *The Economist*, 14 Mayıs 2020, <https://www.economist.com/leaders/2020/05/14/has-covid-19-killed-globalisation>

"How a post-pandemic stimulus can both create jobs and help the climate", *McKinsey & Company*, 27 Mayıs 2020, <https://www.mckinsey.com/business-functions/sustainability/our-insights/how-a-post-pandemic-stimulus-can-both-create-jobs-and-help-the-climate>

"How to waste over half a trillion dollars: The economic implications of deflationary renewable energy for coal power investments", *Carbon Tracker*, 12 Mart 2020, <https://carbontracker.org/reports/how-to-waste-over-half-a-trillion-dollars/>

"Jobs lost, jobs gained: What the future of work will mean for jobs, skills, and wages", *McKinsey Global Institute*, 28 Kasım 2017, <https://www.mckinsey.com/featured-insights/future-of-work/jobs-lost-jobs-gained-what-the-future-of-work-will-mean-for-jobs-skills-and-wages>

"Millions of Good Jobs: A Plan for Economic Renewal", *Sierra Club*, Mayıs 2020, <https://www.sierraclub.org/trade/millions-good-jobs-plan-for-economic-renewal>

"Supply Chain Lessons from Covid-19: Time to Refocus on Resilience", *Bain & Company*, 27 Nisan 2020, <https://www.bain.com/insights/supply-chain-lessons-from-covid-19/>

"Tarım ürünlerine ilave gümrük vergisi", *Dünya*, 5 Ağustos 2020, <https://www.dunya.com/ekonomi/tarim-urunlerine-ilave-gumruk-vergisi-haberi-476928>

"The Coronavirus Pandemic Has Caused Carbon Emissions To Drop. But That Likely Won't Last", *Time*, 9 Temmuz 2020, <https://time.com/5864374/coronavirus-carbon-emissions/>

"The future of work in Turkey", *McKinsey & Company*, 28 Şubat 2020, <https://www.mckinsey.com/featured-insights/future-of-work/the-future-of-work-in-turkey>

"The Great Unwinding: Covid-19 and the regionalisation of global supply chains", *The Economist Intelligence Unit*, 2020, <https://www.eiu.com/n/campaigns/the-great-unwinding-covid-19-supply-chains-and-regional-blocs/>

"The real and nominal value of the federal minimum wage in the United States from 1938 to 2013, expressed in July 2013 U.S. dollars", *Statista*, 8 Ocak 2014, <https://www.statista.com/statistics/322624/minimum-wage-us-real-and-nominal-value-over-time/>

"The Trump Administration Is Reversing 100 Environmental Rules. Here's the Full List", *The New York Times*, 15 Temmuz 2020, <https://www.nytimes.com/interactive/2020/climate/trump-environment-rollbacks.html>

"Türkiye'de İlaç, Tıbbi Cihaz ve Sağlık Ürünleri Alanında Önemli Gelişmeler ve Öngörüler", *Lexology*, 6 Nisan 2020, <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=59a5fbd7-52bc-4621-b492-311af1e60c72>

"TÜSEB'in Yerli ve Milli İlaç üretim atağı", *İHA*, 18 Şubat 2020, <https://www.ih.com.tr/istanbul-haberleri/tusebin-yerli-ve-milli-ilac-uretim-atagi-2531834/>

"United States: Unemployment rate from 1999 to 2019", *Statista*, <https://www.statista.com/statistics/263710/unemployment-rate-in-the-united-states/>

“What 800 executives envision for the postpandemic workforce”, *McKinsey Global Institute*, 23 Eylül 2020, <https://www.mckinsey.com/featured-insights/future-of-work/what-800-executives-envision-for-the-postpandemic-workforce>

“What is the European Green Deal and will it really cost €1tn?”, *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/world/2020/mar/09/what-is-the-european-green-deal-and-will-it-really-cost-1tn#img-1>

2020 Democratic Party Platform, 21 Temmuz 2020, <https://www.demconvention.com/wp-content/uploads/2020/07/2020-07-21-DRAFT-Democratic-Party-Platform.pdf>

Acar, Sevil, Ebru Voyvoda ve Erinc Yeldan, *Macroeconomics of Climate Change in a Dualistic Economy: A Regional General Equilibrium Analysis*, (London: AP/Elsevier, 2018).

Acemoğlu, Daron, “Policy Brief 13: It’s good jobs, stupid”, *econfp*, Haziran 2019, <https://econfp.org/policy-brief/its-good-jobs-stupid/>

Acemoğlu, Daron ve Pascual Restrepo, “Robots and Jobs: Evidence from US Labor Markets”, *Journal of Political Economy*, Vol. 128, No.6, Haziran 2020, <https://www.journals.uchicago.edu/doi/abs/10.1086/705716?mobileUi=0&>

Acemoğlu, Daron, “What We Owe Essential Workers”, *Project Syndicate*, 6 Temmuz 2020, <https://www.project-syndicate.org/commentary/us-workers-need-higher-minimum-wage-new-tech-policy-by-daron-acemoglu-2020-07?barrier=accesspaylog>

Agah, Halil, “COVID-19 Salgını ile Avrupa Yeşil Anlaşması’nın ilişkilendirilmesi”, *TEPAV*, 27 Haziran 2020, https://www.tepav.org.tr/tr/blog/s/6723/COVID-19+Salgini+ile+Avrupa+Yesil+Anlasmasi___nin+iliskilendirilmesi

Akman, Sait, “İthalatta İlave Gümrük Vergileri Ne Anlama Geliyor? – II”, *TEPAV*, 1 Haziran 2020, <https://www.tepav.org.tr/tr/haberler/s/10148>

Altman, Steven A., “Will Covid-19 Have a Lasting Impact on Globalization?”, *Harvard Business Review*, 20 Mayıs 2020, <https://hbr.org/2020/05/will-covid-19-have-a-lasting-impact-on-globalization>

Appadurai, Arjun, “Coronavirus Won’t Kill Globalization. But It Will Look Different After the Pandemic”, *Time*, 19 Mayıs 2020, <https://time.com/5838751/globalization-coronavirus/>

Arçelik AŞ, Türkiye Pazarı/Beyaz Eşya, http://www.arcelikas.com/sayfa/65/white_goods

Atasever, Mehmet ve Hasan Bağcı, *2002-2019 Dönemi Türkiye İlaç Sektörü Analizi ve 2023 Vizyonu* (İstanbul: Nobel Yayınları, 2019).

Barrero, Jose Maria, Nick Bloom ve Steven J. Davis, “COVID-19 Is Also a Reallocation Shock”, *Becker Friedman Institute*, Working Paper No. 2020-59, <https://bfi.uchicago.edu/working-paper/covid-19-is-also-a-reallocation-shock/>

Boehm, Micheal, “Job polarisation and the decline of middle-class workers’ wages”, *VoxEU*, 8 Şubat 2014, <https://voxeu.org/article/job-polarisation-and-decline-middle-class-workers-wages>

CFR State and Local Officials Webinar: COVID-19 and the Future of Work, <https://www.youtube.com/watch?v=DjaggPzL0Qk>

Chadha, Rajesh, “Fractured Global Value Chains post COVID-19: Can India gain its missed glory?”, *Brookings Institution*, 11 Mayıs 2020, <https://www.brookings.edu/blog/up-front/2020/05/11/fractured-global-value-chains-post-covid-19-can-india-gain-its-missed-glory/>

China: Light-Duty: Emissions, Transport Policy, <https://www.transportpolicy.net/standard/china-light-duty-emissions/>

Cliffe, Mark, “A Sustainable Recovery Must Be More Than Green”, *Project Syndicate*, 10 Temmuz 2020, <https://www.project-syndicate.org/onpoint/how-to-make-the-covid19-recovery-sustainable-by-mark-cliffe-2020-06>

Compare your country by OECD, Environmentally related tax revenue, <https://www1.compareyourcountry.org/environmental-taxes/en/0/trend/OECD+TUR>

Donnan, Shawn, “Globalization Faces a Bend-But-Won’t-Break Crisis on Coronavirus”, *Bloomberg*, 6 Mart 2020, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-03-06/globalization-faces-a-bend-but-won-t-break-crisis-on-coronavirus>

Düşündere, Ayşegül Taşöz ve İlderya Avşar Koyuncu, “Yeni İlave Gümrük Vergileri Türkiye İçin Ne İfade Ediyor?”, *TEPAV*, 27 Mayıs 2020, <https://www.tepav.org.tr/tr/haberler/s/10144>

Ebiçlioğlu, Fatih Kemal, vd., “COVID-19 Sonrası Yeni Normalde Tedarik Zinciri ve Yeni Bir Üretim Üssü Arayışı”, *GİF Bilgi Notları*, 12 Mayıs 2020, <http://www.gif.org.tr/files/COVIDTedarikZinciri.pdf>

European Commission, *The European Green Deal sets out how to make Europe the first climate-neutral continent by 2050, boosting the economy, improving people's health and quality of life, caring for nature, and leaving no one behind*, 11 Aralık 2019, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/2019_19_6691

Eurostat, *Unemployment Statistics*, Ağustos 2020, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Unemployment_statistics

GİF, “Küresel Ticarete Dönüşüm ve Türkiye”, Çalışma Grubu Raporu, Aralık 2018, <http://www.gif.org.tr/files/kuresel-ticarete-donusum-ve-turkiye-rapor-2018.pdf>

GİF, “Otomasyon, İş Gücü Piyasalarının Evrimi, Sosyal İstikrarın Sürdürülebilirliği”, GİF Özel Raporu No.1, http://www.gif.org.tr/yayinlar#grf_special_reports

Global Energy Monitor/ Sierra Club / Greenpeace / CREA / CAN, Yükseliş ve Çöküş 2020: Küresel Kömürlü Termik Santral Takibi, Mart 2020, <http://www.caneurope.org/docman/turkey/3593-yuekselis-ve-coekues-2020-kueresel-koemuertue-termik-santral-takibi/file>

Global Skills Index, Coursera, <https://www.coursera.org/gsi>

Govindarajan, Vijay ve Gunjan Bagla, "As Covid-19 Disrupts Global Supply Chains, Will Companies Turn to India?", *Harvard Business Review*, 25 Mayıs 2020, <https://hbr.org/2020/05/as-covid-19-disrupts-global-supply-chains-will-companies-turn-to-india?ab=hero-subleft-2>

Guarascio, Francesco, ve Jonas Ekblom, "Explainer: What an EU carbon border tax might look like and who would be hit", *Reuters*, 10 Aralık 2019, <https://www.reuters.com/article/us-climate-change-eu-carbontax-explainer/explainer-what-an-eu-carbon-border-tax-might-look-like-and-who-would-be-hit-idUSKBN1YE1C4>

Guida, Victoria, "Fed's dire outlook: GDP seen shrinking by 6.5 percent this year", *Politico*, 10 Haziran 2020, <https://www.politico.com/news/2020/06/10/fed-economy-shrink-65-percent-2020-311212>

Gürsel, Seyfettin ve Mehmet Cem Şahin, "Korona Salgınının İşgücü Piyasasına Etkisi: Öncü Göstergeler Ne Söylüyor?", *BETAM*, Araştırma Notu: 20/250, 8 Mayıs 2020, <https://betam.bahcesehir.edu.tr/wp-content/uploads/2020/05/ArastirmaNotu250.pdf>

Harris, Karen, Austin Kimson ve Andrew Schwedel, "Labor 2030: The Collision of Demographics, Automation and Inequality", *Bain & Company*, 7 Şubat 2018, <https://www.bain.com/insights/labor-2030-the-collision-of-demographics-automation-and-inequality/>

Hepburn, Cameron, vd., "Will COVID-19 fiscal recovery packages accelerate or retard progress on climate change?", *Oxford Review of Economic Policy*, Working Paper No. 20-02, 4 Mayıs 2020, <https://www.smithschool.ox.ac.uk/publications/wpapers/workingpaper20-02.pdf>

IEA, *The coronavirus pandemic could derail renewable energy's progress. Governments can help*, 4 Nisan 2020, <https://www.iea.org/commentaries/the-coronavirus-pandemic-could-derail-renewable-energy-s-progress-governments-can-help>

IEA, *World Energy Outlook Special Report: Sustainable Recovery*, Haziran 2020, <https://www.iea.org/reports/sustainable-recovery>

ILO Monitor: COVID-19 and the world of work, fifth edition, Haziran 2020, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/documents/briefingnote/wcms_749399.pdf

ILO Monitor: Covid-19 and the World of Work, fourth edition, Mayıs 2020, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/documents/briefingnote/wcms_745963.pdf

ILO Türkiye Ofisi, *COVID-19 nedeniyle, 55 milyonu aşkın ev işçisinin geçim kaynakları risk altında*, 16 Haziran 2020, https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/covid-19/WCMS_748129/lang-tr/index.htm

ILO, *The Global Labour Income Share and Distribution*, Temmuz 2019, <https://www.ilo.org/ilostat-files/Documents/Labour%20income%20share%20and%20distribution.pdf>

ILO, *World Employment and Social Outlook Trends 2019*, 13 Şubat 2019, https://www.ilo.org/global/research/global-reports/weso/2019/WCMS_670542/lang-en/index.htm

ILO, *World Employment and Social Outlook Trends 2020*, 20 Ocak 2020, https://www.ilo.org/global/research/global-reports/weso/2020/WCMS_734455/lang-en/index.htm

ILO ve IDB, *Jobs in a net-zero emissions future in Latin America and the Caribbean*, 2020, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---americas/---ro-lima/documents/publication/wcms_752069.pdf

IMF, *Fiscal Monitor*, 30 Eylül 2020, <https://www.imf.org/en/Publications/FM/Issues/2020/09/30/october-2020-fiscal-monitor>

Karatepe, Yalçın, “Türkiye Mucizesi: Çalışan sayısı azalırken işsizlik de azalıyor”, *Deutsche Welle Türkçe*, 10 Haziran 2020, <https://www.dw.com/tr/t%C3%BCrkiye-mucizesi-%C3%A7a%C4%B1%C5%9Fan-say%C4%B1s%C4%B1-azal%C4%B1rken-i%C5%9Fsizlik-de-azal%C4%B1yor/a-53762709>

Le Quéré, Corinne, vd., “Temporary reduction in daily global CO2 emissions during the COVID-19 forced confinement”, *Nature Climate Change* Vol. 10 (2020), 647–653, <https://www.nature.com/articles/s41558-020-0797-x>

MacGillis, Alec, “How Germany Saved Its Workforce From Unemployment While Spending Less Per Person Than the U.S.”, *ProPublica*, 3 Haziran 2020, <https://www.propublica.org/article/how-germany-saved-its-workforce-from-unemployment-while-spending-less-per-person-than-the-u-s>

Maini, Tridivesh Singh, “Leaving China: India and Vietnam as the new economic hubs”, *Modern Diplomacy*, 20 Haziran 2020, <https://moderndiplomacy.eu/2020/06/20/leaving-china-india-and-vietnam-as-the-new-economic-hubs/>

Marin, Dalia, “The Economic Consequences of Disrupted Global Supply Chains”, *Project Syndicate*, 11 Haziran 2020, <https://www.project-syndicate.org/commentary/covid19-economic-recovery-must-boost-demand-by-dalia-marin-2020-06?barrier=accesspaylog>

Morgan, Sam, “Moscow cries foul over EU’s planned carbon border tax”, *EURACTIV*, 27 Temmuz 2020, <https://www.euractiv.com/section/economy-jobs/news/moscow-cries-foul-over-eus-planned-carbon-border-tax/>

Mason, C. Nicole, “COVID-19 recession hit women especially hard. We need bold policies to promote equality”, *Institute for Women’s Policy Research*, 23 Eylül 2020, <https://iwpr.org/media/press-hits/covid-19-recession-hit-women-especially-hard-we-need-bold-policies-to-promote-equality/>

Mulvaney, Kieran, “Climate change report card: These countries are reaching targets”, *National Geographic*, 19 Eylül 2019, <https://www.nationalgeographic.com/environment/2019/09/climate-change-report-card-co2-emissions/>

Muro, Mark, Robert Maxim, ve Jacob Whiton, “The robots are ready as the COVID-19 recession spreads”, *Brookings Institute*, 24 Mart 2020, <https://www.brookings.edu/blog/the-avenue/2020/03/24/the-robots-are-ready-as-the-covid-19-recession-spreads/>

Newburger, Emma, “Carbon emissions sharply rebound as countries lift coronavirus restrictions”, *CNBC*, 18 Temmuz 2020, <https://www.cnbc.com/2020/06/18/coronavirus-carbon-emissions-rebound-sharply-as-countries-states-open.html>

OECD Economic Outlook, Interim Report, *Coronavirus (COVID-19): Living with Uncertainty*, Eylül 2020, https://read.oecd-ilibrary.org/economics/oecd-economic-outlook/volume-2020/issue-1_34ffc900-en#page1

OECD, *Environmental Taxation*, <https://www.oecd.org/environment/tools-evaluation/environmentaltaxation.htm>

Our World in Data, *Labor productivity per hour*, <https://ourworldindata.org/grapher/labor-productivity-per-hour-pennworldtable?country=MYS~PRT~ESP~USA~DEU~TUR~SGP~ROU~HUN~IND~BGR>

Rainey, Rebecca, “Unemployment claims climbed by 1.5 million last week, despite jobs gains in May”, *Politico*, 11 Haziran 2020, <https://www.politico.com/news/2020/06/11/unemployment-claims-numbers-coronavirus-312958>

Rapoza, Kenneth “New Data Shows U.S. Companies Are Definitely Leaving China”, *Forbes*, 7 Nisan 2020, <https://www.forbes.com/sites/kenrapoza/2020/04/07/new-data-shows-us-companies-are-definitely-leaving-china/#355fd97a40fe>

Rodrik, Dani, “Will COVID-19 Remake the World?”, *Project Syndicate*, 6 Nisan 2020, <https://www.project-syndicate.org/commentary/will-covid19-remake-the-world-by-dani-rodrik-2020-04>

Rodrik, Dani ve Stefanie Stantcheva, “The Post-Pandemic Social Contract”, *Project Syndicate*, 11 Temmuz 2020, <https://www.project-syndicate.org/commentary/new-social-contract-must-target-good-job-creation-by-dani-rodrik-and-stefanie-stantcheva-2020-06>

Rodrik, Dani, “Making the Best of a Post-Pandemic World”, *Project Syndicate*, 12 Mayıs 2020, https://www.project-syndicate.org/commentary/three-trends-shaping-post-pandemic-global-economy-by-dani-rodrik-2020-05?utm_source=Project+Syndicate+Newsletter&utm_campaign=bcabbe8700-

Sanberk, Özdem, “Covid-19 sonrası daha insancıl bir dünya mümkün mü?”, *Yetkin Report*, 9 Mayıs 2020, <https://yetkinreport.com/2020/05/09/covid-19-sonrasi-daha-insancil-bir-dunya-mumkun-mu/>

Sands, Emily Glassberg ve Vinod Bakthavachalam, “Ranking Countries and Industries by Tech, Data, and Business Skills”, *Harvard Business Review*, 27 Mayıs 2019, <https://hbr.org/2019/05/ranking-countries-and-industries-by-tech-data-and-business-skills>

Şimşek, Berza, “Koronavirüsün Türkiye’de istihdama etkisi ne olacak?”, *BBC Türkçe*, 1 Mayıs 2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-52496354>

Summers, Lawrence H. ve Anna Stansbury, “U.S. workers need more power”, 29 Haziran 2020, <http://larrysummers.com/2020/06/29/u-s-workers-need-more-power/>

Taub, Amanda, “Pandemic Will ‘Take Our Women 10 Years Back’ in the Workplace”, *IWPR*, 26 Eylül 2020, <https://iwpr.org/media/press-hits/pandemic-will-take-our-women-10-years-back-in-the-workplace/>

TC Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, *Cumhurbaşkanı Erdoğan: “Yerli ilaç, aşı ve cihaz üretimini, tüm aşamalarıyla kendimize ait hale getirmekte kararlıyız”*, 31 Temmuz 2019, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-yerli-ilac-asi-ve-cihaz-uretimini-tum-asamalarıyla-kendimize-ait-hale-getirmekte-kararlıyız>

TC Ticaret Bakanlığı, *Hazır Giyim Sektör Raporu*, 2020, https://ticaret.gov.tr/data/5b87000813b8761450e18d7b/Haz%C4%B1r%20Giyim%20Sekt%C3%B6r%C3%BC_2018.pdf

TC Ticaret Bakanlığı, *Otomotiv Sektör Raporu*, 11 Kasım 2018, https://ticaret.gov.tr/data/5b87000813b8761450e18d7b/Oto_Ana-Yan_Sanayi.pdf

Tianyu, Wang, “Former WTO chief: Globalization to look different after COVID-19”, *CGTN*, 3 Mayıs 2020, <https://news.cgtn.com/news/2020-05-03/Former-WTO-chief-Globalization-to-look-different-after-COVID-19-Qcn0XXqHm0/index.html>

Tollefson, Jeff, “How the coronavirus pandemic slashed carbon emissions — in five graphs”, *Nature*, 20 Mayıs 2020, <https://www.nature.com/articles/d41586-020-01497-0>

TÜİK, Haber Bülteni, *Dış Ticaret İstatistikleri – En çok ihracat ve ithalat yapılan 20 fasıl*, Temmuz 2020, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33855>

TÜİK, Haber Bülteni, *İş Gücü İstatistikleri – Temmuz 2020*, 12 Ekim 2020, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33790>

TÜİK, Haber Bülteni, *İş Gücü İstatistikleri – Mart 2020*, 10 Haziran 2020, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33787>

U.S. Department of Labor, Bureau of Labor Statistics (BLS), *The Employment Situation*, Eylül 2020, <https://www.bls.gov/news.release/pdf/empst.pdf>

UN Women, *Policy Brief: The Impact of COVID-19 on Women*, 9 Nisan 2020, <https://www.unwomen.org/-/media/headquarters/attachments/sections/library/publications/2020/policy-brief-the-impact-of-covid-19-on-women-en.pdf?la=en&vs=5029>

UNCTAD, *Trade and Development 2019: Financing A Global Green New Deal*, 2019, https://unctad.org/system/files/official-document/tdr2019_en.pdf

UNCTAD, *UNCTAD chief: How to rebuild global economy and trade after COVID-19*, 8 Mayıs 2020, <https://unctad.org/en/pages/newsdetails.aspx?OriginalVersionID=2363>

Voyvoda, Ebru ve Erinċ Yeldan, “COVID-19 Salgının Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri ve Politika Alternatiflerinin Makroekonomik Genel Denge Analizi”, Mayıs 2020, https://yeldane.files.wordpress.com/2020/05/covid_voyvodayeldan_v2_31mayis.pdf

Wallace-Wells, David, “The Uninhabitable Earth”, *New York Magazine*, Temmuz 2017, <https://nymag.com/intelligencer/2017/07/climate-change-earth-too-hot-for-humans.html>

World Economic Forum, *COVID-19 could spur automation and reverse globalization – to some extent*, 11 Mayıs 2020, <https://www.weforum.org/agenda/2020/05/covid-19-automation-globalisation-coronavirus-world-pandemic-change/>

World Economic Forum, *Here's how Europe plans to be the first climate-neutral continent*, 7 Şubat 2020, <https://www.weforum.org/agenda/2020/02/europe-climate-change-new-green-deal/>

World Economic Forum, *Lessons from China: This is how COVID-19 could affect globalization*, 25 Mayıs 2020, <https://www.weforum.org/agenda/2020/05/coronavirus-globalisation-shakeup-is-inevitable/>

WTO, *DDG Wolff: Q&A on the COVID-19 pandemic and trade*, 2 Ekim 2020, https://www.wto.org/english/news_e/news20_e/ddgaw_05oct20_e.htm

WTO, *Trade set to plunge as COVID-19 pandemic upends global economy*, 8 Nisan 2020, https://www.wto.org/english/news_e/pres20_e/pr855_e.htm

WTO, *WTO report draws attention to impact of COVID-19 trade disruptions on women*, 5 Ağustos 2020, https://www.wto.org/english/news_e/news20_e/covid_05aug20_e.htm

Yeldan, Erinc, “Cin şişeye sığmıyor”, *Cumhuriyet*, 17 Haziran 2020, <https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/erinc-yeldan/cin-siseye-sigmiyor-1745496>

Yeldan, Erinc, “Türkiye işgücü piyasa(ları)nın görünümü”, *Cumhuriyet*, 20 Mayıs 2020, <https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/erinc-yeldan/turkiye-isgucu-piyasalarinin-gorunumu-1739845>

Yetkin, Murat, “Dünya değişimin eşğinde, Türkiye ne kadar hazır?”, *Yetkin Report*, 26 Ekim 2020, <https://yetkinreport.com/2020/10/26/dunya-degisimin-esiginde-turkiye-ne-kadar-hazir/>

Zhou, Xizhou, “China’s Inevitable Low-Carbon Future”, *Project Syndicate*, 25 Eylül 2020, <https://www.project-syndicate.org/onpoint/china-low-carbon-future-development-goals-by-xizhou-zhou-2020-09>

Global İlişkiler Forumu (GİF), üyelerini ve tüm ilgili bireyleri, uluslararası ve global ilişkilere dayalı konuları sorgulayıp, tartışabilecekleri bir platformda buluşturmaya amaçlayan bağımsız bir dernektir.

GİF üyeleri arasında uluslararası platformlarda Türkiye'yi temsil etmiş ve saygınlık kazanmış siyasetçi, büyükelçi, akademisyen, silahlı kuvvetler mensubu, sanatçı, hukuk insanı, basın mensubu, iş insanı ve bürokratlar bulunmaktadır.

GİF, farklı düşüncelerin uyum içinde var olduğu ve yaratıcı bir şekilde harmanlandığı bir kültürü destekleyip, daha da ileri götürmeyi hedeflemektedir. GİF'in tüm faaliyetlerinde sınırsız merak, analitik sorgulama, rasyonel tartışma, yapıcı üslup ve nesnel sentez esastır. GİF, barış, refah ve ilerlemeye giden yolun herkese açık, kolay erişilebilir ve adil olması gerektiği anlayışını benimser ve destekler.

Çalışma Grupları, Dolaylı Diploması Çalışmaları, Özel Raporlar, Yuvarlak Masa toplantıları, üst düzey misafir konuşmacıların katıldığı toplantılar, uluslararası temaslar ve projeler ile üniversite öğrencilerine, genç akademisyenlere ve genç profesyonellere yönelik seminer programları GİF'in mevcut faaliyetleri arasındadır.

Bu çalışma, GİF Özel Raporları kapsamında yayınlanmıştır. GİF Özel Raporları, yapısal ama güncel yansımaları olan, küresel öneme sahip meselelere dair tartışmaların genel çerçevesini ele alan ve Türkiye'nin bu meselelerdeki konumuna uzun vadeli bir bakış açısı ve politika önerileri geliştirmesini hedefleyen raporlardır. GİF Özel Raporlarının yazarları GİF üyesi, GİF çalışanı, GİF topluluk programlarını tamamlamış bireyler veya bu bireylerden oluşan bir Çalışma Komitesi de olabilir.

ÇALIŞMA DİREKTÖRÜ

Burcu Baran Türem

GİF Kıdemli Direktörü, Global İlişkiler Forumu

METNİN YAZARI

Duygu Söyler Aytaç

Uzman, Global İlişkiler Forumu

Global İlişkiler Forumu
Yapı Kredi Plaza, D Blok
Levent, 34330 İstanbul, Türkiye
T: +90 212 339 71 51
F: +90 212 339 61 04
www.gif.org.tr

GİFGRF

GLOBAL İLİŞKİLER FORUMU · GLOBAL RELATIONS FORUM